

”כי הכין בית חרושת להתיר עגונות...”

- סיפורו של ר' יוסף שפוצ'ניק מלונדון והמחאה כנגדו -

- א. פתיחה
- ב. יוסף שפוצ'ניק - תולדותיו
- ג. קשריו של שפוצ'ניק עם הראי"ה קוק
- ד. השתלשלותה של המחאה
- ה. חוג תומכיו של שפוצ'ניק
- ו. אחרית ימיו של שפוצ'ניק

א. פתיחה

במאמר שפרסמתי אודות קובץ 'בית ועד לחכמים' (סאטמר) הזכרתי כי בין אלה שתמכו בגל ההתקפות כנגד הראי"ה קוק בתרפ"ז-תרפ"ח היה יוסף שפוצ'ניק מלונדון, שבאותה שנה ניצב בעצמו במוקד מחאה כוללת של העולם הרבני עקב נסיונו ליישם היתר סיטונאי של עגונות.¹ שפוצ'ניק הכיר היטב את הראי"ה מתקופת שהותו של האחרון בלונדון, ואף לאחר מכן התקיים ביניהם קשר מכתבים ידידותי, אך משעה שהצטרף הראי"ה למחאה כנגד מעשיו הפך הלה את עורו ופרסם תמיכה מיתממת במאבק הקנאים.

עניין רב יש לענות בה בפרשה זו של המחאה כנגד יוסף שפוצ'ניק והיתריו. פרטי הפרשה שופכים אור על היבטים משמעותיים בתולדות אותה תקופה סוערת, על מצבו של העולם הרבני באנגליה ועל פועלם של כמה מגדולי הדור דאז, בהם ר' חיים עוזר גרודזינסקי, הראי"ה קוק ואף ר' יוסף חיים זוננפלד. במאמר הנוכחי אבקש לשרטט את מהלך הפרשה, למן דמותו ופועלו של שפוצ'ניק דרך הסערה שהתעוררה סביבו וכלה בעמדות השונות שבאו לידי ביטוי במהלך הפולמוס ולאחריו.

1. "קובץ 'בית ועד לחכמים' סאטמר: גלגוליו של כתב עת קנאי על רקע מאבקי הדור", 'המעין' גיליון 209, ניסן תשע"ד, עמ' 95.

ב. יוסף שפוצ'ניק – תולדותיו²

יוסף שפוצ'ניק (שאַפּאָטשניק) נולד בהורף תרמ"ב בקישינב שבמחוז בֶּסְרָבְיָה (דרום-מערב רוסיה דאז) לאביו ר' יהודה ליב שפוצ'ניק, חסיד אמשינוב שלפי תיאור מאוחר – ושגוי כנראה – נודע כ"הרבי מבלזץ".³ לאחר פטירת אביו בתרנ"ו היגר עם אמו לאודסה, שם למד תחילה לבדו אך במהרה משך את תשומת לבו של הגדול ברבני העיר ר' אברהם יואל אבלסון, שפרס עליו את חסותו. כמו כן למד מדעים למיניהם באוניברסיטה המקומית. בשנת תרס"ב, בהיותו בן עשרים, הדפיס את ספרו הראשון 'ברכת יוסף', המוקדש חלקו לדברי תורה, חלקו לדברי מוסר וחלקו לענייני אנטומיה;⁴ על הספר נדפסו הסכמות מהמהרש"ם⁵ הרא"י אבלסון ור' יחיאל איכל טויבש מסדיגורא, ולצידן גם קבוצת מכתבים ממלומדים ופרופסורים למיניהם. שנתיים לאחר מכן, בקיץ תרס"ד, נסע שפוצ'ניק לגליציה לתקופה קצרה ושם קיבל את סמיכתו של רי"א טויבש הנזכר ולאחריה גם סמיכה מהמהרש"ם.⁶ באותה תקופה פרסם שפוצ'ניק את הקונטרס 'אמת וטוב' העוסק בזיקה שבין התורה וההשכלה ואת פירושי 'מדרש יוסף' על בראשית ו'מדרש יוסף – הגהות מהרי"ש' על הש"ס.

2. קורות חייו תוארו על ידי ר' הארי (צבי) רבינוביץ בספרו *A World Apart: The Story of the Chasidim in Britain, London 1997*, עמ' 56-66. דבריו נשענים בין השאר על העיתונות האנגלית ועל חומרים ארכיוניים, אך הוא התמקד בעיקר במעמדו של שפוצ'ניק בלונדון ותיאר רק בקווים כלליים את הפולמוס שהוא עיקר עניינו. מעט יותר על הפולמוס הרחיב אחריו הרב אליעזר הכהן כ"צמאן במאמרו "הג"ר אהרן וואלקין זצוק"ל אב"ד פינסק", 'ישורון' כרך י"ב, תשס"ג, עמ' תשלג-תשלו.
3. כך כותבים ר"ה רבינוביץ והרב כ"צמאן, על פי קונטרס לתולדות שפוצ'ניק שנדפס באידיש בלונדון תרצ"ג (ולפי ההשערה נכתב בידיו שלו). אולם בקונטרס הביוגרפי הראשון שיצא אודותיו, 'תולדות מהרי"ש – תולדותיו ומאורותיו וקורותיו וספרותיו', אודסה תרס"ט, שנכתב בידי פלוני בשם א' טייטלבוים (שקיבל את כל החומרים והמידע משפוצ'ניק עצמו), מתואר אביו "בתור רב חסידים" בקישינב, וככה שמפאת התנהגותו נטולת הגינונים "רוב המתחסדים היו לו למתנגדים", מלבד קבוצת חסידים "יודעי תורה ובינה" (זהו גם הסבר העובדה עליה תמה הרב כ"צמאן במאמרו [עמ' תשלג], כיצד נטען שעוד בנערותו הוצע לו לכהן כרבה של קישינב: 'תולדות מהרי"ש' [עמ' 11] מבואר שהכוונה אינה אלא לכסאו של אביו).
4. עובדה מעניינת היא שלמרות ההערצה הכללית של כותב 'תולדות מהרי"ש' כלפי שפוצ'ניק, הרי שביחס לספר הזה הוא כותב כי הגם ש"יש איזהו דברים טובים בו, אבל יש גם טעותים גדולים אשר קרובים לדברי סכלות, אשר זה הודה המהרי"ש בכבודו ובעצמו!" ('תולדות מהרי"ש' עמ' 11).
5. שבשלב זה לא הכירו עדיין באופן אישי, אלא ש"העיד לפני הגאון מאדעס [=הרא"י אבלסון] על יראת חטאו ושקידתו על דלתי תוה"ק". הרא"י אבלסון עצמו מתאר כי "מכירו הייתי לשעבר בלמדו אצלי יו"ד ועסקתי עמו בפלפולים והוא אהוב בלבבי הן מצד שקידתו בתורתנו הקדושה והן מצד עבודת הקודש ביראת שמים אשר בקרבו".
6. ראו 'תולדות מהרי"ש' עמ' 12-13. בסמיכת המהרש"ם, מו' תשרי תרס"ה, נכתב בין השאר כי "ידעתי מאז ועתה ביותר כי ידיו רב לו בתורה וגם דלתי ההוראה פתוחים לפניו".

בתחילת תרס"ט התחתן שפוצ'ניק⁷ ולאחר מכן עזב את אודסה לכיוון מרכז אירופה. בין השנים תרס"ט-תרע"ד עסק בחיבור ספרים בענייני חינוך, ובכלל זאת ספר בשם 'מורה נבוכים החדש' וירחון בשם 'חנוך הדת והדעת'. בסוף תרע"ג התיישב בלונדון, וזמן קצר לאחר מכן החל בפעילות ציבורית, אם כי בהיקף מוגבל עדיין.⁸ בשנים תרע"ה-תרע"ט ערך את הקובץ 'ראשי אלפי ישראל' (עליו - להלן), וכן הדפיס את הספרים 'שלחן הגבוה' (קיצור הלכות בעברית, יידיש ואנגלית), 'קדושת השם' (בענייני שם הוי"ה), ועוד.

לאחר מלחמת העולם הראשונה חלה תפנית מורגשת בעיסוקיו של שפוצ'ניק, בהיקפם ובעיקר ביומרתם: בתרע"ט החל בעריכת מפעל בשם 'ש"ס הגדול שבגדולים' שנועד להיות מהדורה משוכללת של הש"ס ובה למעלה מאלף מפרשים, עם תוספות שונות משלו ומשל אחרים. במסגרת המפעל הזה (שבפועל נדפסה ממנו רק מהדורה חלקית על מסכת ברכות) החל שפוצ'ניק לאסוף חידושי תורה ופירושים מרבנים שונים; בתרפ"א הדפיס דוגמא ממהדורה מורחבת של המפעל, כמאה עמודים על הדף הראשון של מסכת ברכות תחת השם 'ש"ס הכולל', ובתרפ"ג הדפיס השלמה למהדורת תרע"ט עם תוספות שונות תחת השם 'ש"ס המסביר'.⁹ כמו כן הגה רעיון הקמת אגודה עולמית בשם 'חברה הכללית מפיצי תורה' שנועדה לעסוק בהפצת ספרים, הוצאת עיתון אורתודוקסי ועוד;¹⁰ יוזמה זו לא קרמה עור וגידים.

במקביל החל שפוצ'ניק לעסוק בפעילות ציבורית בקרב יהודי לונדון; הוא נעשה מעורב בענייני כשרות הבשר - שהיו בעייתיים למדי בלונדון (כמו בערים גדולות אחרות)¹¹ - והיה אחראי גם

7. ר"ה רבינוביץ (לעיל הערה 2), עמ' 57. לפי המובא שם, אשתו חיה-גיטל נפטרה בקיץ תשכ"ג, ובנם היחיד לוי שפוצ'ניק נפטר בתשמ"ב (אודות האחרון ראו שם, עמ' 66).
8. ראו שם, עמ' 58, אודות יוזמה בוסרית בתרע"ד לכינוס ועידת קהילות והוצאת עיתון וכן מגבית בתרע"ה להקמת מוסד לפליטי המלחמה מאירופה.
9. מעבר לכך לא התקדם המפעל, למעט הדפסה חוזרת בשנת תרפ"ח תחת השם 'ש"ס המשפיע', בתוספת תכנים שונים ללא קשר לגמרא (ובכלל זאת קטעים מפירושו של ר' יהודה ליב אשלג לעץ חיים). בשער הכרך הוכרז כי הש"ס עתיד להכיל למעלה משלושה מליון עמודים, בשלושת אלפים כרכים.
10. כמתואר בפרוספקט 'אודות התיסדות חברה הכללית מפיצי תורה', לונדון תר"פ, ובקונטרס 'חברה הכללית מפיצי תורה', לונדון [תרפ"ב]. עוד על כך ראו: ר' יהושע מונדשיין, 'הצופה לדורו', ירושלים תשמ"ז, עמ' 177-178.
11. הדברים שכתב הראי"ה קוק כחצי שנה לפני עזיבתו את אנגליה, בפנקס ועד רבני לונדון שנשמר בידי ר' צבי הירש פרבר: "ב"ה. כאשר נתועדנו יחד אנחנו הח"מ וטכסנו עצה ע"ד מצב הכשרות בעיני השחיטה ומכירת הבשר פה, מצאנו שהקלוקולים המה מרובים מאד והמכשולות בעיני כשרות רבות הנה, ואי אפשר להניח הדבר כמות שהוא. ואם בשנות המלחמה שעברו לא היה שעת הכושר לתקן תיקונים ממשיים, חל עלינו חובה קדושה כעת להתחזק ולגזור פרץ. נקוה שכל ענינים שנתקן יעשו בדרך הקודש וכל יראי ד' וחושבי שמו יסייעו למלאכת שמים, וד' יכונן מעשי ידינו לטובה. ולאות אמת וצדק באעה"ה, כ"ה אד"ש שנת תרע"ט פק"ק לונדון. נאום הק' אברהם יצחק הכהן קוק" (מובא בקונטרס 'מרור דרבנן' דף ד' ע"א, בתוך ספרו של ר' שמריה מנשה הכהן אדלר, 'מראה כהן' תנינא', לונדון תרפ"ח).

לכמה יוזמות למען עניים ונזקקים.¹² פעילות זו הקנתה לו תומכים בקרב אוכלוסיית יהודי לונדון, שחלק מהם אף ראו בו "עושה מופתים",¹³ אך מאידך היא עוררה עליו לא מעט מתנגדים, ביניהם בית הדין של 'מחזיקי הדת' בראשות ר' שמואל יצחק הילמן.

החל מאמצע שנות העשרים החל שוב שפוצ'ניק לשנות את כיוון עיסוקיו, כשהוא מתחיל לחפש פתרונות בעל אופי גורף לבעיית העגונות – נשים שבעליהן נעלמו לבלי זכר. בשלב ראשון הגה את הרעיון ליישם תנאי בנישואין, לפיו אם אחד מבני הזוג ייעלם לשלוש שנים יהיו הקידושין מופקעים ו"זה יציל אלפים ורבבות עגונות, אשר בזמן הזה גדלה הפרצה בישראל ויש חשש שחלק גדול מהעגונות לא יבואו לידי פרצות והפקרות".¹⁴ במקביל החל להתכתב עם רבנים שונים אודות רעיונות חדשניים שנועדו לפתור את בעייתן של נשים הזקוקות לחליצה ואינן יכולות לקבלה.¹⁵ ניסיונו לממש את הרעיונות הללו בפועל במהלך עצמאי, ללא שקיבל הסכמה לכך אפילו מרב חשוב אחד, הוא שהביא לבסוף לפרוץ הפולמוס הגדול כנגדו בחורף תרפ"ח.

ג. קשריו של שפוצ'ניק עם הראי"ה קוק

בטרם נעבור למהלך הפולמוס אבקש לתאר בפרוטרוט את הקשרים שהתקיימו עד אז בין שפוצ'ניק לבין הראי"ה קוק. האחרון הגיע ללונדון בטבת תרע"ו, שם התודע לשפוצ'ניק שכאמור עסק באותה תקופה בהוצאת הרבעון 'ראשי אלפי ישראל' – "מאסף ספרותי לתורה וחכמה, דת ודעת". מרבית התכנים, בעברית ובאידיש, נכתבו על ידי העורך עצמו,¹⁶ אך לאורך הגליונות היו גם מאמרים מרבנים שונים. בהקשר זה נוצר הקשר המתועד הראשון של שפוצ'ניק עם הראי"ה, כאשר האחרון מסר כמה ממאמריו לפרסום ברבעון,¹⁷ וכן נדפסו שם חילופי דברים שלו עם רב

12. ראו אצל ר"ה רבינוביץ (לעיל הערה 2), עמ' 58-60.

13. ראו שם עמ' 58, וכן אצל רש"מ אדלר, 'מראה כהן תניינא' עמ' 10-11.

14. ראו מכתבו משנת תרפ"ה לר' חיים הירשנזון וכן תשובת האחרון, 'אפריון' קובץ שני, בודפסט/ניו יורק תרפ"ה, מדור הלכתי עמ' 9-2. כמבורר שם, שפוצ'ניק שלח את הדברים גם לרבנים נוספים. אודות הפולמוסים סביב רעיון התנאי בנישואין ראו מאמרו של הרב צבי גרטנר, "אין תנאי בנישואין – המאבק על קדושת הייחוס בישראל", שהתפרסם בהמשכים ב'ישורון' כרכים ח'-ג', תשס"א-תשס"ב (מאמר שלמרות היקפו יש גם חומר חשוב שחסר בו).

15. ראו להלן אודות ההתכתבות בתרפ"ה עם ר' אהרן וולקין, והתכתבויות עם רבנים אחרים בתרפ"ו.

16. עובדה המעידה על מידת הצלחה נמוכה למדי של כתב העת. אף מדור ביקורת הספרים בגיליון העשירי, שהוקדש בעיקר לספריו של שפוצ'ניק (וכן לספר 'ראש מילין' של הראי"ה), נכתב בידי עצמו; את השבחים המופלגים לספריו סיים בקביעה "אשרי האיש שילמוד ויבין היטב את הספרים הללו".

17. ראו גיליון ח', סיוון תרע"ז, עמ' 31-32, מאמר קצר מאת הראי"ה בכותרת "יש והעדר" ולאחריו המאמר באידיש "די פאלשע יסודות פון די ביבעל קריטיקער" [=היסודות הכוזבים של מבקרי המקרא], שמתברר כי הוא שכתב שיחה שבעל-פה; ובגיליון ט', אלול תרע"ז, עמ' 20-22, נדפסו שני מאמרים קצרים נוספים מאת הראי"ה, ללא כותרת. כל הארבעה נדפסו שוב ב'מאמרי הראי"ה', ירושלים תשמ"ו, עמ' 468-472 (בתרגום לעברית של המאמר השני).

פלוני שהקשה על אחת מהוראותיו.¹⁸ כך התפתחה בין השניים היכרות אישית ואולי אף ידידות מסוימת.¹⁹

באותן שנים החלו להתקיים גם חילופי מכתבים בין השניים, בהזדמנויות בהן היה הראי"ה מחוץ ללונדון: בכ"ג תמוז תרע"ח, כששהה במרחצאות המרפא בהארוג'ייט שבצפון אנגליה, כתב הראי"ה איגרת לשפוצ'ניק בעקבות קבלת הטיוטה הראשונה של מפעל הגמרא שלו "עם תוספת ההלכה ברורה".²⁰ כבר באיגרת זו עמד הראי"ה על כמה מקווי ההתנהלות והאופי הבעייתיים של הלה, כשהתריע כי התוכנית המגלומנית של "ש"ס הגדול שבגדולים" תביא לכך "שלפי ענ"ד יצווחו עלה בבי מדרשא – ולא אוכל לקחת בה חלק".²¹ כמו כן מתח ביקורת עדינה על כך ששפוצ'ניק החל להציג את עצמו כ"רב דפה" (לונדון) ולא רק "רב מפה" – "והאמת הוא הכבוד היותר נאה, וביותר צריך להזהר בזה כשנגשים לתורה דכתיב בה אמת". כוונת הדברים לכך שבפרסומיו מאותה תקופה, ובהם גם גיליונות 'ראשי אלפי ישראל', חתם שפוצ'ניק כ"חופ"ק [=החונה פה קהילת] לונדון" – תיאור שבדרך כלל נשמר לרב הנבחר של הקהילה – ובין הגליונות 6–9 אף תיאר את עצמו כ"הרב ור"מ בעיר לאנדאן".²²

עם זאת, בשלב זה הוסיף הראי"ה (כרבנים אחרים) לשמור על קשר ידידותי עם שפוצ'ניק. איגרת נוספת בעניינים שונים כתב אליו בכ"ו סיוון תרע"ט כששהה בעיר הנמל ווסטקליף (לא הרחק מלונדון) לרגל סידורים לקראת הפלגתו בחזרה לארץ ישראל.²³ מאוחר יותר, כשהיה כבר

18. גיליון י"א, אדר תרע"ח, עמ' 28–29, גיליון י"ד, כסלו תרע"ט, עמ' 8–10 וגיליון ט"ו, אדר א' תרע"ט, עמ' 5–6. בעניין זה ראו מאמרי (יחד עם שמריה גרשוני) "מכתבי ראייה ומכתבי הראי"ה, 'עלוני ממרא' גיליון 122, תשס"ט, עמ' 184 – שם הערתי על גירסה שונה מאד של הדברים שנדפסה בשו"ת אורח משפט סי' כ"ה, והעליתי השערות לסיבת הדבר.

19. בסביבות כסלו תרע"ח ציין שפוצ'ניק בכתב העת שלו, אגב אורחא, כי "מכל רבני לונדון אני מיודד רק עם הרב ר' אברהם יצחק קוק שליט"א, הגם שהוא נסמך על ועד הרבנים (הכנסי) משום שהוא טרם מבחין בחסרונותיהם..." (הוספה לגיליון י' של ראשי אלפי ישראל, עמ' 37; תרגום חופשי מיידיש). בהקשר זה, ייתכן – על דרך ההשערה – כי פנייתו הפתאומית של שפוצ'ניק לעיסוק בענייני נסתר ובמשמעותות אותיות שם הוי"ה, בספרו 'קדושת השם', לונדון תרע"ז, נעשתה בהשראת ספרו של הראי"ה 'ראש מילין' שיצא לאור באותה שנה (והשוו סקירתו על ספר זה, נזכרה לעיל הערה 16).

20. איגרות הראי"ה חלק ג', איגרת תתצ"ה (עמ' רו-רז).

21. ואכן, ביקורת על מתכונתו של הש"ס הושמעה כבר באותה עת; ראו מחאת הנגד של שפוצ'ניק, יחד עם ר' שלום יצחק לויטן מאוסלו, על שבעיתון 'המזרחי' ועוד יצאו "להבדות בעיני כל את הש"ס הגדול שבגדולים..." ('הדרך' שנה א' גיליון ד', אב תרע"ט, עמ' 48).

22. מאוחר יותר, בעיצומו של הפולמוס, יכתוב הראי"ה לר' חיים עוזר גרודזניסקי "שהנני יודע את האיש ואת שישו מאז הייתי בלונדון בקה"ק מחזיקי הדת שם בימי המלחמה, והוא איש שאינו מיושב ושואף בכל ההתאמצות לעשות לו שם" (איגרות הראי"ה חלק א', ראשון לציון תשס"ב, עמ' 468). בדברים הללו אין כל ספק – כפי שנראה להלן – אך מכל מקום יש לציין כי בשולי אחת ההסכמות הראשונות של שפוצ'ניק, על ספרו של ר' מאיר ברנט 'ילקוט מאיר' חלק ו', לונדון [תרע"ט], כתב המחבר כי "הרב הנ"ל בקש ממני שלא לכתוב עליו תואר גדול, וכבר אמרו חז"ל רצונו של אדם זהו כבודו".

23. איגרות הראי"ה חלק ג', איגרת תתק"ס (עמ' רעג).

בירושלים, פורסמו – כמתוכנן – ב'ש"ס המסביר' קטעים קצרים מחידושו של הראי"ה על תחילת מסכת ברכות, בכותרת 'הלכה ברורה' ועלת ראייה;²⁴ שפוצ'ניק שלח את הכרך הנדפס אל הראי"ה, והלה החזיר מכתב תודה קצרצר מהתאריך ו' ניסן תרפ"ג.²⁵ איגרת נוספת לשפוצ'ניק, העוסקת גם היא בהדפסת כתבים של הראי"ה, נשלחה בהמשך שנת תרפ"ג. איגרת זו טרם נדפסה עד היום, ומכיוון שיש בה עניין מיוחד היות שהראי"ה מסביר בה את פשר השימוש באות ר' בשמות ספריו (כגון 'איגרות ראייה' שנדפס באותה שנה, וכן הכינוי הנזכר 'עולת ראייה')²⁶ – הריהי מובאת כאן במלואה:²⁷

כ"ו אלול [תרפ"ג]

(לר"י שאפוצ'ניק)

כוח"ט לכ"ג ידידי שליט"א

בתשובה על מכתב כת"ר, בעניין השמות אין קפידא, ויוכל לקרות כחכמתו, ואם ירצה לרשום שם עולת ראייה או מצות ראייה או קרבן ראייה וכיו"ב, ש"ב [=שיוצא בזה] ר"ת של שמי והר' מורה רעיון או רצון או רוח, המורה על השכלת ענין, וכבר הורגלתי באחד מאלו השמות וכיו"ב.

ע"ד היתר עיסקא, יש היתר עיסקא כללית באפ"ק על כל הסניפים, וכל הפקידים והשלוחים אין להם כח לעשות הלואה כ"א ע"פ ה"ע [=כי אם על פי היתר עיסקא]. וגם חותם נמצא עפה"ע [=על פי היתר עיסקא], אלא שאין מחתימים אותו כ"א להדורשים, וזרזתי איזה פעמים להפקידים, והם שוכחים מפני הטרדא, והתנצלותם היא שהם סומכים על העיסקא הכללית.

והנני בזה ידי"ע דוש"ת באהבה, חותם בברכת השנים

הק' אברהם יצחק הק"

בשנים הללו, שנות התר"ע והתר"פ, יצר אפוא שפוצ'ניק קשרי היכרות וידידות עם לא מעט רבנים מרחבי העולם היהודי, ברוב המקרים בהקשר של הדפסת דבריהם וחידושיהם בספריו ופרסומיו.

24. קטעים אלה נדפסו שוב בשנת תרפ"ח ב'ש"ס המשפיע' של שפוצ'ניק (אלף המגן, עמ' 16).

25. איגרות הראי"ה חלק ד', איגרת א'קעז (עמ' קנט).

26. אכן ר' ז, בניגוד לשימושה כיום, לא באה במקור במשמעות של "רבי". השוו תלונתו של ר' דוד צבי קצבורג על ר' שלמה צבי שיק שקרא לספרו 'סידור רשב"ן': "לא מצאתי בכל המון ספרי ישראלים שיקרא המתבר שם ספרו עם תואר הכבוד רבי על שמו..." (תל תלפיות' גיליון ה', תר"ס, עמ' 1). בדומה לראי"ה, גם ר' יעקב דוד ווילובסקי שקרא לספריו בשם 'רידב"ד', התכוון לראשי התיבות **רינת** יעקב דוד בן זאב; ומאוחר יותר כאשר חלה ונוסף לשמו 'רפאל' כתב כי כעת ראשי התיבות הם כפשוטם (שו"ת בית רידב"ז, ירושלים תרס"ח, סוף ההקדמה). מן הצד יש להעיר שבכל זאת היו מתבררים שקראו לספריהם בראשי תיבות הכוללים ר' במשמעות של רבי מבלי שראו בכך טעם לפגם, דוגמת הדיין החסידי מירושלים ר' יהודה ליב אורנשטיין בעל 'שו"ת מהרי"ל לא אבוש', ירושלם תרל"ג (התוספת "לא אבוש" באה להבדילו מהמהרי"ל, כפי שכתב בהקדמה).

27. באדיבות הרב זאב נוימן, העורך מהדורה חדשה ומלאה של איגרות הראי"ה חלק ד'. הסוגריים עם שם מקבל המכתב הם כנראה הערת הרצי"ה קוק.

כך לדוגמה נוספת, בסוף ספר 'חמדת ישראל' של ר' מאיר דן פלאצקי בעל הכלי חמדה וממנהיגי אגודת ישראל, שנדפס בתרפ"ז, מביא בן המחבר ר' ישראל נתן מדבריו של שפוצ'ניק, "לחיבת קודש של ידי"נ ואיש חסדי עוזרי ומיטיבי ה"ה הרב הגאון המפורסם כליל המדעים איש חמודות ובעל נפש יקרה ורוממה כש"ת מו"ה יוסף שאפאטשניק שליט"א מעיר לאנדאן אשר כתבתי אליו באריכות בענין זה בהגהותי על הש"ס הגדול אשר הוא מו"ל..."²⁸ כפי שנראה מייד, הקשרים הללו שטווה שפוצ'ניק שימשו בידיו בצורה צינית ומתוחכמת במהלך הפולמוס שפרץ סביבו בתרפ"ח, כשהוא כבן ארבעים וחמש.

ד. השתלשלותה של המחאה

שלב א: חוברתו של שפוצ'ניק

חוברת קטנה (בת 8 עמודים) שהדפיס שפוצ'ניק בסתיו תרפ"ח תחת השם 'לקרוא לאסורים דרור', הייתה זו שעוררה את הסערה. כפי שתואר לעיל, החל מאמצע שנות התר"פ החל שפוצ'ניק להגות ברעיונות לפתרון כולל של בעיית העגונות, שהתבלטה בין השאר עקב נשים רבות שנותרו עגונות בעקבות מלחמת העולם הראשונה. הרעיון שהעלה תחילה, עשיית תנאי בנישואין, היה יכול להועיל רק לנישואין שיעשו מכאן ואילך; לפיכך התחנה הבאה שלו היה גיבוש קבוצת "פטנטים" להיתר גורף יותר, בשלב ראשון לגבי נשים יבמות הזקוקות לחליצה.

בחוברת 'לקרוא לאסורים דרור' פורסמו כמה פסקי דין²⁹ העוסקים בנשים תושבות לונדון (ילידות רוסיה ופולין) שבעליהן נפטרו ללא ילדים ומסיבות שונות אין ביכולתן לקבל חליצה: במקרה הראשון אָחיו של הבעל הם קומוניסטים מעבר למסך-הברזל המסרבים לסייע לה, ובמקרה השני האח דורש עבור החליצה סכום גדול ומשתמט בינתיים מלחלוץ. במקרה הראשון טען שפוצ'ניק כי חילופי דברים שהתקיימו בין הצדדים לפני הקידושין נחשבים כתנאי, וצירף לכך צדדים נוספים הנוגעים להפקעת נישואין ומבוססים בין השאר על הקביעה כי קידושי מחללי שבת בפרהסיא אינם חלים, "ובפרט במן הזה שחילול שבת בפרהסיא נפרץ מאד ובודאי יש להחמיר ולא לזוז עד לעשות אותם כגוים גמורים"³⁰. במקרה השני היה ההיתר גורף עוד יותר, כאשר לא היה כל היבט של תנאי בנישואין (אף לפי שפוצ'ניק) אלא הנימוק היה עצם השתמטותו של היבם מלחלוץ "לפי

28. 'חמדת ישראל' חלק ראשון [מהדו"ב], פיעטרקוב תרפ"ז, מפתחות והוספות עמ' 44.

29. בחוברת הם מסוחרים כשלושה פסקים שלכל אחד מהם רשימת חותמים נפרדת, אך נראה בעליל כי המקרה הראשון והשני אינם אלא אחד: בשניהם מתואר שהבעל היה חולה מצעירותו, ושלפני הקידושין הותנו בעל פה תנאים שונים בין הצדדים, שהוא נפטר לאחר קרוב לעשרים שנות נישואין ושאחריו נותרו ארבעה אחים המסרבים לחלוץ. יש אמנם גם כמה הבדלים בין התיאורים (בעיקר טיב מחלתו של הבעל וסוגיית חילול השבת), ובנוסף בתשובת ר' אהרן וולקין (שתוזכר להלן) אודות המקרה הראשון נזכרים שמות שונים מאלה שבמקרה השני – אך עדיין קשה מאד להאמין כי זהות מפליאה כזו בין שני הנידונים שהובאו לפני שפוצ'ניק היא יד המקרה בלבד.

30. 'לקרא לאסורים דרור', עמ' 5.

הנראה³¹. לדידו של שפוצ'ניק היה די בכך, ובמעט פרטים צדדיים נוספים³², בכדי לבטל את הצורך בחליצה ואף להפקיע למפרע את הנישואין.

על הפסקים שבחבורת נדפסו שמותיהם של ארבעה עשר רבנים, רובם מפולין, שהוצגו כחתומים על הפסקים; רק אחד מהם מופיע בכל שלוש רשימות החתומים, ודווקא ממנו התנער שפוצ'ניק בסמוך לפרסום הדברים עקב יריבות אידיאולוגית שנפערה בינתיים³³ – ואילו שאר החתומים מופיעים לסירוגין באחת הרשימות או בשתיים מהן. כך או כך, שמתיהם יצרו רושם של תמיכה רבנית, גם אם מוגבלת בהיקפה ולא דווקא של רבנים מפורסמים, בהיתריו החדשים של שפוצ'ניק.

שפוצ'ניק לא הסתפק בפרסום פסקי הדין לבדם, אלא צירף בגב החוברת מודעה גדולה באידיש מטעם "המשרד המרכזי של הרב יוסף שאפאהטשניק שליט"א, נשיא אגודת הרבנים שהיא אגודת הרבנים היחידה בעולם, שנוסדה על ידי ועד של 48 רבנים, שהם ברי-סמכא בעולם", ובה הוכרז כי "ביכולתנו לקבל את את המקרים הקשים – היכן שחוק המדינה אינו נוגד זאת – בהם מצאנו איך אפשר על פי התורה הקדושה להושיע עגונות, חלוצות מכבלי האומללות שלהן"³⁴. קריאת הכיוון הייתה אפוא ברורה: הפסקים שבחבורת הריהם בבחינת פתיח ראשון למפעל עולמי של היתר יבמות ועגונות אחרות, בראשותו של שפוצ'ניק.

שלב ב: בירורים ומחאה ראשונית

זמן קצר לאחר פרסומה הגיעה החוברת 'לקרוא לאסורים דרור' לידי בית הדין של 'מחזיקי הדת' בלונדון, שראה עצמו אחראי לנעשה בעיר ומיהר לשלוח את החוברת לר' חיים עוזר גרודזינסקי מוילנא. הלה הזדעזע מן הדברים³⁵, ולאחר עריכת כמה בירורים (כדלהלן) כתב בכ"ה חשוון תרפ"ח מכתב שנשלח לרבים מרבני מזרח אירופה בו קרא למחאה תקיפה:

הגיעני מהבד"צ בלאנדאן מחברת 'לקרא לאסורים דרור' [...] ובקראי בו נבהלתי והשתוממתי על הקורא לאסורים דרור ומתיר אסורים חמורים [...] בלי שום יסוד ושורש

31. שם עמ' 5-6.

32. האחד "שהאשה הנ"ל היתה צעירה כבת י"ד או ט"ו שנה" ושמה נחשבה עדיין לקטנה שאין קידושה חלים (שם עמ' 7), והשני הוא דברי האישה שחשבה לפני הקידושין כי האיש בריא אך בפועל "הי' חלוש על גבורת אנשים" (עמ' 5-6, ובגוף הדיון בעמ' 7, "ובשעת הדחק כזה ודאי שייך אפקעת הקידושין מעיקרא").

33. ראו בפתח ש"ס המשפיע' שנדפס באותה שנה (תרפ"ה), עמ' ד, שם פרסם שפוצ'ניק הבהרה כי בהמשך הכרך נדפסו דברים "מהפושע ישראל חיים יהודה עהרנרייך מעיר דעווא, ימ"ש, בעת שנדפס עוד לא נדע כי הוא מהפושעים אבל אחרי שנדע לי כי מסר אחד מהרבנים היראים לערכאותיהם..." על ההקשר של הצהרה ארסית זו, שמבטאת "יישור-קו" עם אנשי הביטאון הסאטמרי 'בית ועד לחכמים', ראו מאמרי שנזכר לעיל בהערה 1, עמ' 97-98.

34. 'לקרוא לאסורים דרור' עמ' 8 (תרגום חופשי מאידיש). כל ההדגשות והפיסוקים – במקור.

35. חששו נבע, בין השאר, מכך ש"הנוטים לחופשיות יבקשו תמיד עלילות לבטל את החליצה אשר היא כקוץ בעיניהם – ועתה ימצאו מקום לתלות בענין סרק זה" (מכתבו לראי"ה מט' טבת, 'איגרות לראי"ה', ירושלים תש"ן, עמ' שלה; ובלשוון דומה במכתב מב' שבט לר' אליהו קלצקין, 'אגרות ר' חיים עוזר' כרך א', בני ברק תש"ע, עמ' תכה-תכט).

בהלכה, רק גבובי דברים שאין להם טעם, ושבושים הן בעצם העובדות שאין מתאימות עם המציאות והן במקורי הדינים [...]

לא הייתי מתפלג אם ה' המתיר מכת הרעפארמער שאינם מאמינים בקדושת התורה שבכתב ושבע"פ ויורו ככל העולה על רוחם, שזה דרכם כסל למו וגם העם מאמינים בני מאמינים עם המסורה לא ישמעו להם, אבל מה נורא הדבר אם בא המתכנה ל"רב" ו"מורה" לעשות אחיזת עינים שעושה כן ע"פ יסודות התורה [...] והנה מגיס לבו בהוראה להודות גלוי ומפורש במחברתו כי הכין בית חרושת בלאנדון להתיר עגונות וזקוקות ליבום [...] וכי בדה לו שם מלבו כי הוא ראש לאגודת הרבנים היחידי בעולם [...]

צר לי מאד לפגוע בכבוד איש, אבל למען הסיר מכשול הנני מוצי(א) את עצמי מחויב בדבר לפרסם גלוי דעת זה בשמי ובשם ידידי הרבנים הגאונים מורי צדק דקהלתנו, ומי יתן ויתבונן לשוב לדרך האמת ולא יוסיף להטעות, ויודיע גלוי: ברם דברים שאמרת טעות הן ביד. 36

במקביל שלח הרח"ע, ועמו ראשי אגודת הרבנים בפולין ורש"י הילמן מלונדון, מכתבים אל הרבנים שהוצגו כחתומים על היתריו של שפוצ'ניק, על מנת לברר את פשר הדבר. תשובותיהם של הרבנים הללו, שהתקבלו במשך החודשים הבאים, חשפו תמונה מורכבת מעט: כולם אכן החליפו מכתבים עם שפוצ'ניק, ואכן העלו צדדים שונים לקולא – אלא שלא הסכימו להתיר למעשה, או שהתנו זאת בהצטרפות גדולי הדור, ובכל אופן לא העלו על דעתם כי שפוצ'ניק ימנף זאת לכדי "היתר יבמות" כללי וגורף. כך לדוגמא, בפסק היתר השני ב'לקרוא לאסורים דרור' הזכיר שפוצ'ניק "כתנא מסייע" את ר' אהרן וולקין מפינסק, וכשראה זאת הרח"ע גרודזינסקי מיהר לפנות אליו – עוד לפני תחילת המחאה הפומבית – והלה השיב:

...עמדתי כמשתומם לראות הדברים שנכתבו בשמי [...] ובחפשי באמתחת הכתבים מצאתי ראיתי כי כמשלש שנים לפני, היינו בשנת תרפ"ה, נשאלתי מהרב הזה שאלה בנוגע לענין חליצה, אשר הנני שולח בזה את העתקת השאלה והתשובה שהשבתי, ממנה יראה כ"ת ויוכח כי גם באותה עובדא שהי' כמה סניפים להיתרא לא נעשיתי אפ' סניף להתיר [...]

אמנם שכתבתי הדברים הללו, אבל לא כתבתי זה כי אם בתור צידוד שלכאורה יש לצדד היתר [...] ומיד תוכ"ד סתרתני בעצמי צידוד ההיתר זה, ואם כי נסיתי אמנם שוב לבנותו אבל רק בתור משא ומתן פלפולי, ולמעשה לא נמניתי להתיר גם בעובדא היא... 37

36. 'קונטרס עתונאי' היוצא לאור על ידי אגודת הרבנים בפולין, המשך לחוברת ח', כסלו תרפ"ט, עמ' טז (נדפס שוב ב'אגרות ר' חיים עוזר' כרך א', עמ' תכו-תכז). תודתי לר' אבישי אלבוים מספריית הרמב"ם בתל אביב.

37. 'קונטרס עתונאי' עמ' טו. אליו כוונת הרח"ע בדבריו "ולא אאמין כלל בעדותו בשם רבנים אחרים, כאשר כן כתב אלי אחד הרבנים הנכבדים שהוא מזכיר בשמו להיתרא ששקר הדבר ולא התיר למעשה".

שפוצ'ניק התכתב אפוא עם הר"א וולקין בשאלה זו (או דומה לה),³⁸ והלה פלפל בתשובתו בכמה צדדים כדרכה של תורה – אך לא התכוון שניתן להתיר למעשה על סמך הדברים הללו בלבד. בדומה לכך השיבו שבעה מהרבנים שהוצגו כחתומים על הפסקים.³⁹ עם זאת יש לציין כי שבעת הרבנים הנוספים שהוצגו כחתומים לא פרסמו מכתבי הכחשה (ככל הידוע),⁴⁰ ולפחות לגבי אחד מהם ידוע כי הוסיף לתת את ידו לשפוצ'ניק גם אחרי המחאה (כדלהלן).

שלב ג: "מחאת הנגד" והתגובות לה

בינתיים, עוד לפני פרסום הבהרותיהם של הרבנים שבשם השתמש שפוצ'ניק, כמה מגדולי הדור הצטרפו לקריאתו הפומבית של הרח"ע גרודזינסקי, בהם האדמו"ר מגור בעל 'אמרי אמת', ובפרט בעל החפץ חיים שכתב כי "יש לי צער גדול מאד שכך עלתה בימינו [...] לדאבוני קשה עלי מאוד לעת זקני וחולשת כחי לצאת במחאה גלוי... רק גיליתי צערי וצערו לאנשים גדולים במקומותינו, ובודאי ישיבו ויכתבו כדת מה לעשות עם המחברת הזאת".⁴¹

38. הדברים נדפסו לימים בשו"ת זקן אהרן ח"א סי' צ"ו, עיינו שם (לשון תיאור המקרה בפתח התשובה זהה לזו שבחלק הראשון של 'לקרוא לאסורים דרוך') – וראו בפרט דבריו בסוף התשובה. בהקשר זה ראו גם צילום מכתב הר"א וולקין לשפוצ'ניק, בספרו של האחרון 'שלחן ערוך למודי השם', לונדון תרצ"ב, מכתבים עמ' 15 (לספר זה צירף שפוצ'ניק כמה עמודים של צילומי מכתבים שקיבל מרבנים שונים; בחלק מהמקרים לא ניתן לדעת מי שולח המכתב שכן הושמטה החתימה ממנו, ובחלק אחר מהמקרים מחק שפוצ'ניק את ציון התאריך, קרוב לוודאי בכדי ליצור את הרושם שהמכתבים משקפים תמיכה בו אף לאחר הפולמוס בעוד שלאמיתו של דבר הם נכתבו לפניו).

39. ר' עזריאל נח קושלבסקי ציין אגב מחאתו כי "השבתי לו תשובה על שאלתו הידועה במו"מ של הלכה" (קונטרס עתונאי' עמ' ח); ר' שלמה הרץ מבארשצ'וב כתב כי הוא וחוננו ר' אליעזר מישל אמנם השיבו לשפוצ'ניק על שאלה זו אך היה זה דווקא "באופן אם יסכימו לזה עוד מגדולי הרבנים" (שם עמ' ט); ר' אליעזר מישל עצמו כתב כי סירב להסכים על הנידון השני של שפוצ'ניק – ובאמת הוא וחוננו אינם חתומים על נידון זה – ורק על הנידון הראשון צידד להיתר אך לא מטעם הפקעה וכדעה פרטית בתנאי שיצטרפו גדולים (שם עמ' יא); ר' אברהם ירחמיאל ברומברג כתב "...וגם לא הסכמתי לעשות עמו ח"ו חדשות" (שם עמ' יג); ר' ישעיה רייכר כתב כי מדובר ב"אדם בלתי נורמלי שלקוי הנפש מלפפ" ויש לפוסלו מעיסוק בגיטין וקידושין, אך לא שלל כי התכתב איתו (שם עמ' ח); בשם ר' אליעזר ליפא ווייסבלום נמסר כי הוא מצטרף למחאה כנגד שפוצ'ניק, אך לא התייחס בבירור להופעת שמו בין חותמי ההיתר (ראו מכתב ר' שלום יצחק לוויטן, שם עמ' ז-ח); ואילו בשם ר' ישראל פרידלינג נמסר "ששקר כל דבריו בשמו" (ראו מכתב אחיו רצ"ה פרידלינג, שם עמ' ט-י).

40. הם גם אינם מופיעים ברשימת מאות הרבנים שהצטרפו בהמשך למחאת אגודת הרבנים דפולין (קונטרס עתונאי' עמ' כה-לב).

41. ראו מכתביהם שם, עמ' יז. מן הצד יצוין כי החפץ חיים עמד בעבר בקשר עם שפוצ'ניק, במכתב מתרפ"ו שיש לפנינו רק פתיחתו וחתימתו: "כבוד מהר"ר הגאון הגדול המפורסם י"א וכו' יוסף שאפאטשניק נ"י בלונדון [...] אסיים בברכה שיחקהו ד' ויאמצהו לתורתו ועבודתו, כברכת ישראל מאיר הכהן" (שלחן ערוך למודי השם, עמ' 8). גם חתנו ר' אהרן כהן התכתב באותה תקופה עם שפוצ'ניק, ובמכתב מ"ח תשרי תרפ"ו (כמשוער) תיאר בפניו את הסידורים לקראת עלייתו לארץ, בסיועו של הראי"ה קוק: "...הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א רב הכולל בארץ ישראל [מסר לי] להגיד לי תודה על מנחתי, וכתב לי שיש אצלו משרה בקודש עבורי ושאלה לו שמות ב"ב [=בני ביתי] ושנותיהם וישלח לי ויזע מהממשלה לכניסת ארץ

דברים אלה פורסמו בסמוך לכתיבתם בעיתונות היהודית בפולין. אולם בניגוד לתקוות הרח"ע כי שפוצ'ניק יבין כי טעה ויחזור בו בפומבי, הרי שבתגובה למחאה בחר הלה לפתוח ב"מחאת נגד" משלו: בסביבות חנוכה תרפ"ח פרסם בביטאון הפרטי 'לאַנדאָנער פּאָלקס צייטונג'⁴² התקפה בוטה כנגד הרח"ע, החפץ חיים ושאר המוחים כנגדו, כשהוא טוען בין השאר כי "כל החולקים מחמת קנאה ושנאה, ושתו בשמים פיהם כאילו מתכוונים לשם שמים, אבל לשונם תהלך בארץ ועתידים לתן את הדין [...] וגם נותנים לזה יד לפושעים [...] גם איזהו מהמפורסמים נטמאו כי המחובר לטמא טמא..."⁴³. להתקפה זו צירף שפוצ'ניק רשימה של קרוב לחמישים רבנים שהוצגו כחתומים על דבריו ובמשתמע גם כשותפים להיתריו.

במסגרת זו גם חשף שפוצ'ניק את ההיקף האמיתי של תוכניותיו: בעוד שההיתרים ב'לקרוא לאסורים דרו' עסקו רק בענייני חליצה, הרי שבבטאונו הנ"ל הודיע כי בכוונתו להתיר בבת אחת כארבעים אלף עגונות שהצטברו לטענתו במשך שנות מלחמת העולם הראשונה, בנימוק כי "כי מצב הזמנים נשתנו כעת, בעת שהמלכיות המדיניות מקפידות זו על זו והגבולים סגורים אין יוצא ואין בה וצריכים רשיון ממקום שהלך משם [...] וכיון שלא נודע עקבותיהם של ערך ארבעים אלף איש זה ערך של י"ב שנים, אין שום ספק כי העצמות והגידין והעור והבשר שנמצאו ונקברו גלים גלים הם העצמות של אותן שנחסרו", ולכן "יש להתיר כל העגונות הללו בלי פיקפוק כלל וכלל".⁴⁴

ניסיונו של שפוצ'ניק לבזות כמה מגדולי תלמידי החכמים שבדור, המצג שיצר בדבר תמיכת עשרות רבנים בדבריו, ומעל הכל יומרתו החדשה להתיר בבת אחת עשרות אלפי מקרי עיגון פרטיים, העצימו כמובן את הסערה עשרת מונים. אגודת הרבנים בפולין מיהרה לפרסם מחאה פומבית חריפה כנגד שפוצ'ניק בה נאמר בין השאר כי "בהסמרטוט שלו 'לאנדאנער פאלקס צייטונג' גלה קלונו ברבים בדברי מינות ואפיקורסות וליצנות, וכוונתו להתיר עריות בפרהסיא [...] נכרים הדברים או שהוא כופר בתורה ורמאי המתכסה באיצטלא דרבנן, או שהוא מטורף שנתמזמז מחו"ר", או שהוא כופר ומשוגע גם יחד". במקביל לכך החלה האגודה להחתים מאות רבנים על כרוז מחאה, ובהמשך הקדישה לפרשה קונטרס מיוחד שריכז חומר רחב כנגד מעללי שפוצ'ניק.

ישראל – ועשיתי כן, וזה כתשעה חדשים שבא להקאנטול האנגלי היושב בווארשאו וויצע בעדי ובעד ב"ב, ונתמלא ביתי אורה ושמחה..." (שם, עמ' 15).

42. ירחון אידישאי שהוציא לאור בשנים תרפ"ז-תרפ"ח. ההתקפה העיקרית פורסמה בגיליון 10.

43. 'חרות עולם' מהדורת לונדון תרפ"ט, עמ' ז. בלשונו של הרח"ע – "וגם ערך סמרטוט מיוחד לבזות את הגה"צ החפץ חיים שי', והמתנגדים לדבריו הם חולקים על הראשונים והם פושעי ישראל..." ("אגרות ר' חיים עוזר" כרך א', עמ' תכה-תכט).

44. הדברים הללו, כמו גם מאמרים ומכתבים למיניהם (שחלקם יוזכרו להלן), נאספו בהמשך על ידי שפוצ'ניק לקונטרס מהודר בן 56 עמדים, בדפים עבים ובפורמט גדול, בשם 'חרות עולם' – לקרוא דרו'ר להעגונות...; שנדפס בלונדון תרפ"ח ושוב בתוספת 8 עמודים בשנת תרפ"ט; הציטוטים למעלה הם מתוך המאמר בפתח הקונטרס, "אדות הארבעים אלף עגונות", עמ' ב-ז. יצוין כי 'חרות עולם' נדפס רק לאחר שלשלת האירועים המתוארת כאן, ולכן לא זכה כמעט להתייחסות, אך חלק מתכניו פורסמו קודם לכן בביטאון של שפוצ'ניק (ולעיתים גם בעיתון היהודי-לונדוני 'די צייט') – שם ראו זאת הרח"ע ושאר הרבנים.

באשר לרשימת הרבנים החדשה שפרסם שפוצ'ניק, התברר במהרה כי לעומת רשימת החתומים על 'לקרוא לאסורים דרור', שרובם כאמור אכן דנו איתו בנושא אלא שהוא הוציא את דבריהם מהקשרם והציגם כמסכימים עמו בלי לבקש את רשותם, הרי שבמקרה הנוכחי שורבבו לרשימה רבנים מכל הבא ליד: חלקם כאלה שמעולם לא היו בקשר עם שפוצ'ניק, ורובם כאלה שאמנם עמדו עמו בקשרי מכתבים אי-שם בעבר, בעיקר אגב הדפסת דבריהם בש"ס שלו, והוא ניצל זאת כעת כדי להציגם כתומכים בו ואף כשותפים להתקפתו הנגדית.⁴⁵ כמעט כל הרבנים שהופיעו ברשימה כתבו (בהודשים טבת-אדר תרפ"ח) מכתבי הכחשה נזעמים,⁴⁶ ובנוסף הצטרפו למחאה עוד מחשובי הרבנים, בהם ר' משה מרדכי עפשטיין,⁴⁷ ר' יוסף רוזין מדווינסק,⁴⁸ ועדי הרבנים בוורשה ובווילנא, ר' אברהם מענדל שטיינברג מברודי, ר' יצחק זליג מורגנשטרן מסוקולוב⁴⁹ ואחרים.⁵⁰

שלב ד: הצטרפות רבני ארץ ישראל

במקביל לפעולות שנעשו בפולין לאחר התקפת הנגד של שפוצ'ניק, פנה הרח"ע גרודזינסקי גם לגדולי הרבנים בארץ ישראל, הן כדי שיצטרפו למחאה הכללית והן כדי לברר את פשר העובדה

45. ראו תיאורו של ר' אברהם יצחק דזובאס, המספר בזכרונותיו כי הופתע לראות את שמו ברשימת התומכים שהדפיס שפוצ'ניק, ולאחר שפנה אליו בתמיהה מדוע עשה זאת השיב הלה שהרי קיבל ממנו בשעתו חידושים להדפיס בש"ס שלו. מאוחר יותר, כאשר הדפיס הלה בעיתונות מכתב הכחשה, הוזמן אל ביתו של שפוצ'ניק, ולפי תיאורו ספג איומים בניסיון להביאו לבטל את ההכחשה (זכרונות - מנעורי ועד הנה', לונדון תש"ד, עמ' 55-56; והובא במאמרו של הרב כ"צמאן). השוו מכתב ר' דוב אריה ריטר מאמסטרדם ('קונטרס עתונאי' עמ' כב) וכן הכחשת ר' יקותיאל אריה קמלהר, 'הצופה לדורו' (לעיל הערה 10), עמ' 204.
46. ראו למשל מכתביהם החריפים של ר' שלום יצחק לוויטן ('קונטרס עתונאי' עמ' זח) ור' צבי הירש פרידלינג (שם עמ' ט-י), מכתבו של ר' משה אהרן לוויין מווילנא הנזכר גם במכתב הרח"ע לראי"ה דלהלן (שם עמ' ט) ומכתבו של ר' אברהם יעקב הורביץ, המציין כי כבר שלח לרח"ע קונטרס ארוך כנגד ההיתר (שם עמ' יד) - ואכן הדברים נדפסו בספרו שו"ת צור יעקב, בילגוריי תרצ"ג, ס' קכ"ח.
47. שקבע בין השאר כי "כל הנשים שנזכרו בהקונטרס המה אסורות לעולם עד שיקבלו חליצה" ('קונטרס עתונאי' עמ' יח).
48. במכתב מכ"ז טבת בו כתב מחה כנגד "הנדפס מאת שועלים קטנים הרוצים לחבל כרם ישראל, קשר בוגדים [...] וגדר ממרא לא שייך בהם דהם לא הגיעו כלל להוראה ואף תואר תלמיד אין עליהם [...] לכן לדעתי אין ליכנס עמם בהלכה, רק להודיע לרבים שח"ו לסמוך עליהם [...] ויבא בעל הכרם ויכלה קוציו" (שם עמ' יח-יט; הדברים נדפסו שוב בשו"ת צפנת פענח מהדורת וורשה ח"א ס' ל"ז - ואמנם השוו ס' ל"ח-ל"ט, והדברים עדיין טעונים בירור).
49. ראו מכתביהם ב'קונטרס עתונאי' עמ' יח-כא.
50. ברשימת מאות הרבנים שחתמו באופן כללי על כרוז המחאה ניתן למצוא בין השאר את ר' שמעון שקופ, האדמו"ר מאלכסנדר, ר' אלחנן וסרמן, האדמו"ר מרדזין, ר' פסח פרוסקין, ר' מאיר שפירא מלובלין (אז בפיעטרקוב) ועוד.

שברשימת עשרות הרבנים שפרסם שפוצ'ניק הופיעו גם כמה רבנים מארץ ישראל.⁵¹ כך כתב הרח"ע אל הראי"ה קוק בט' טבת תרפ"ח, כשהוא מבקש ממנו "לחקור על ידי עושי רצונו ולהכחיש", וכמובן "לצאת לגדור גדר ולעמוד בפרץ נגד הזייפן הנ"ל בדברים נמרצים".⁵²

הראי"ה השיב, באיגרת מכ' טבת תרפ"ח, כי טרם ראה את דברי שפוצ'ניק אך כבר נודע לו על הפרשה דרך ידידו ר' משה מרדכי עפשטיין, "ואחר כך הובא לי עלה נדף של שאפאצניק זה, שהחציף בו נוראות...".⁵³ לגוף שאלת הרח"ע לגבי החתומים מירושלים, השיב הראי"ה כי ייתכן שהיו ביניהם "כאלה שנתעו והם בכל זאת ת"ח מובהקים" ולכן ראוי לפנות אליהם "שהם יבטלו ברבים את הסכמתם ויצטרפו עם כל הרבנים גדולי התורה" – אלא ש"הלא כ"ג יודע את מצב חילוקי הדעות השורר באה"ק ובעקו"ת ומחלת החוצפא שנגעה בנו כבר...". בכך רמז הראי"ה לא רק שאת רבני הסיעה היריבה בירושלים יקשה עליו לצרף למחאה יחד עמו, אלא גם שהרי הוא עצמו סובל מהתקפות בוטות שכאלה על ידי גורמים מסוימים, "ואין איש מגדולי דורנו שם על לב למחות".

בעקבות דברי הראי"ה אכן פנה הרח"ע גרודזינסקי גם לרבני הסיעה הירושלמית היריבה: במכתב לר' אליהו קלצקין מב' שבט תרפ"ח תיאר שוב הרח"ע את הנעשה וביקש גם ממנו להצטרף למחאה, שכן "נחוץ אשר כל הרבנים גדולי זמננו יפרסמו דבריהם שאין לסמוך על הוראות שאפאטשניק".⁵⁴ הר"א קלצקין אכן נענה לבקשתו במכתב חריף מי"ח שבט, שמאוחר יותר נשלח גם לאגודת הרבנים בפולין, בו כתב כי "פלצות אחזתני בראותי הדברים שיש לקרוע עליהם וכאשר בולט כי המתיר איסורים הוא שוטה ומשוגע [...] ונחוץ להשיג תעודת רופאים מומחים בלונדון שיפרסמו האמת שהוא חסר דעה".⁵⁵ הרח"ע גרודזינסקי שלח כנראה פנייה דומה גם לר' יוסף חיים זוננפלד; תשובתו של האחרון אינה לפנינו, אך על התוכן שלה ניתן ללמוד מתשובתו החוזרת של הרח"ע אליו בניסן תרפ"ח – וכיוון שגישתו של הרי"ח זוננפלד הייתה שונה מהותית מזו של הראי"ה קוק, הר"א קלצקין והרח"ע גם יחד, אתייחס אליה בנפרד בהמשך המאמר.

בינתיים, בהמשך לפניית הרח"ע גרודזינסקי אל הראי"ה הפיץ האחרון מכתב בקרב רבני ירושלים, בו דיווח על הפרשה וביקש מהרבנים לחתום על נוסח המחאה שכתב, שישלח לאחר מכן אל הרח"ע. מכתבו של הראי"ה נדפס כאן לראשונה:⁵⁶

51. היו אלה בין השאר ר' שמחה וינגרד ור' זרח אפשטיין משיבת "תורת חיים", ר' חיים יהודה ליב אויערבך ור' שמעון צבי הורוויץ משיבת "שער השמים" ור' פנחס עפשטיין; כל אלה אכן שלחו מכתבי הכחשה ומחאה אל אגודת הרבנים בפולין (שם, עמ' יא-יג; מסוף שבט ותחילת אדר).

52. 'איגרות לראי"ה', עמ' שלה.

53. 'קונטרס עתונאי' עמ' יז (ושוב ב'אוצרות הראי"ה' חלק א' עמ' 468).

54. 'אגרות ר' חיים עוזר' כרך א', עמ' תכה-תכט.

55. 'קונטרס עתונאי' עמ' כב.

56. 'ארכיון בית הרב', מס' אי25. יצוין כי הראי"ה התייחס לפרשה זו שוב אגב פולמוס נוסף שפרץ באותה תקופה סביב היתר "חליצה על ידי שליח" של ר' אברהם אהרן יודלביץ מניו יורק: "ומכשיל אחד בלונדון יצא

ב"ה, כ"ו שבט תרפ"ח

לכבוד הרבנים הגאונים שליט"א, פיעיה"ק ת"ו.

כאשר בלונדון נתהווה כעת שערורי' ע"י איש אחד שלקח לו איצטלא של מתיר עגונות, וכבר פרסם היתרים בדוים שהם עוקרים דברי תורה להתיר יבמות לשוק בלא חליצה ועוד דברים בעניני עגונות שמכשולים רבים ונוראים יוצאים מהם, וכבר יצאו נגד הפרצה גאוני הדור (כמו הגאון רח"ע מווילנה והגה"צ בעל חפץ חיים והגאון ר"י ראזין מדווינסק והגאון רמ"מ עפשטיין והגה"צ האדמו"ר מגור והגה"צ מאסטראווצע) ד' עליהם יחיו, ונתבקשו להצטרף ג"א [=גם אנו] למצוה רבה זו של הסרת המכשול הגדול הזה,

על כן אבקש מכתר"ה לבוא עה"ח על נוסח המחאה הרצוף בזה, ונשלח זה ליד הגר"ח ע שליט"א שנכנס בעובי הקורה בגדירת הפרצה הזאת. והנני חותם בזה בברכה בדרש"ת באה"ר,

הק' אברהם יצחק ה"ק

וזוהו נוסח המחאה שצירף הראי"ה:⁵⁷

ע"ד ההוראות המבוהלות בהיתרים בעניני עיגון וזיקת יבומין בדברים בטלים שאינם ע"פ התורה שנתפרסמו בלונדון בגליונים בשם 'לקרא לאסירים דרור' ועוד, הננו מזהירים בזה גם מצדנו שחלילה לכל בר ישראל לסמוך עליהם בכל זהו, כי אפס ותוהו המה. וצור ישראל ישמור את עמו מכל מכשול ויזריכנו בדרך ישרה באור תוה"ק. ולאות אמר"צ [=אמת וצדק] בעה"ח בחודש שבט שנת תרפ"ח פיעיה"ק ירושת"ו, הק' אברהם יצחק ה"ק.

בהמשך לפניות הללו אכן הצטרפו רבים מרבני ירושלים למחאה, אם במכתבים בפני עצמם⁵⁸ ובעיקר בכרוז משותף מב' אדר תרפ"ח במסגרת 'ועד הרבנים המאוחד' בראשות ר' צבי פסח פרנק ור' ירוחם פישל ברינשטיין, עליו חתמו בין השאר ר' יוסף גרשון הורוויץ, ר' שמשון אהרן פולונסקי, ר' אבא יעקב בורוכוב ועוד.⁵⁹

בהיתרים פורחים באוויר נגד עקרי תורה בחליצה ועיגון, וגדולי הדור יצאו נגדו והוא עומד במרדו, ומרעה אל רעה יצא בגילוי פנים ואפקירותא נוראה מאד. אמנם אין לדמות כלל את ערכו של המהביל הנ"ל לערכו של הרב יודעלאוויץ... (מכתב מ"ד ניסן תרפ"ח לאגודת הרבנים בארה"ב, 'אוצרות הראי"ה', חלק א' עמ' 478). אף הרח"ע הזכיר זאת בסמיכות לפולמוס כנגד שפוצ'ניק (ראו מכתבו השני לר"א קלצ'קין, 'אגרות ר' חיים עוזר' חלק א' עמ' תלא). על פרשה זו ראו מאמרו של ר' משה צבי ברגר, "אב לחכמים: הג"ר אברהם אהרן יודעלאוויץ", 'ישורון' כרך ב', תשנ"ז, עמ' תרפח-תרץ.

57. תודתי נתונה לרב זאב נוימן שמסר לי את צילום הדברים.

58. ראו מכתב ר' צבי פסח פרנק מכ"ו שבט תרפ"ח ('קונטרס עתונאי' עמ' כ).

59. 'קונטרס עתונאי' עמ' כא.

ה. הוג תומכיו של שפוצ'ניק

במחאה כנגד שפוצ'ניק נטלו אפוא חלק ניכר – ניתן אף לומר: רוב – של גדולי הדור באירופה ובארץ ישראל.⁶⁰ אך למרות זאת, באופן מפתיע מתברר שהיו גם רבנים שנמנעו מליטול חלק במחאה וחלקם אף הוסיפו לתמוך בשפוצ'ניק (גם אם לא תמיד במעשיו והיתריו) ולהתייחס אליו כאל תלמיד חכם נכבד. את אלה ניתן לחלק לשלוש קבוצות: הקבוצה הראשונה היא רבנים שעמדו בקשרי ידידות עם שפוצ'ניק מקדמת דנא והפולמוס לא ביטל את הערכתם כלפיו. הקבוצה השנייה היא רבנים שככל הידוע לא היו בקשר מוקדם עם שפוצ'ניק, ובכל זאת מצאו לנכון ליצור איתו קשר בשנים שלאחר הפולמוס. הקבוצה השלישית היא מקצת רבנים מפורסמים, מגדולי הדור, שסברו כי מעשיו של שפוצ'ניק, עם כל בעייתיותם, עדיין אינם מצדיקים את הוקעתו מחוץ לגדר.

הקבוצה הראשונה – ידידיו הוותיקים:

כהקדמה לתיאור הקבוצה הזו יש להזכיר את תומכיו של שפוצ'ניק מקרב יהודי לונדון. כפי שכבר נרמז לעיל, ההתנגדות הראשונה לשפוצ'ניק נוצרה בעקבות התערבותו בענייני הציבור של קהילות לונדון, ובפרט בתחום הכשרות; ואכן, כמבואר במכתבי הרח"ע גרודזינסקי היו אלה דייני הבד"ץ הלונדוני שהביאו לידיעתו את חוברת היתר העגונות שהדפיס שפוצ'ניק.⁶¹ מתיאורו המפורט של ר' הארי (צבי) רבינוביץ אודות שפוצ'ניק מצטייר הרושם כאילו תומכיו בקרב יהודי לונדון באו רק מקרב ההמון הרחב, ואילו הרבנים החרימו אותו כולם כאיש אחד;⁶² קביעה זו נכונה אמנם באופן כללי, וניכר כי שפוצ'ניק התאמץ – וגם הצליח במידה מוגבלת⁶³ – לקנות את תמיכתו

60. ישנם מקצת מגדולי הרבנים באיזורים הרלוונטיים שקולם לא נשמע כלל במהלך הפולמוס, בהם ר' אברהם דובער כהנא שפירא בליטא, ר' ברוך בער ליבוביץ בפולין ועוד. מסתבר כי חלקם לא נהגו להתערב בעניינים כגון אלה, וחלקם כנראה לא ראו בכך צורך.

61. בהתאם לעובדה זו נטה שפוצ'ניק להתייחס למחאה כנגדו כאל מהומה שנגרמה רק בשל תכניהם של אויביו שבלונדון. ב"קול קורא לרבני ישראל" שנדפס בביטאון הוא תקף את "כל מי שעומד מרחוק ובפרט הרשעים שיצאו לנגדי, ואינם רוצים להבין כי חלק הגדול מהדור החדש נתקלקל והולך ע"ז באמרם כי אם התורה אינה יכולה להמציא רפואה למכה גדולה כזאת אינם רוצים להאמין שהיא תורת חיים [...] ומי הבעיר את אש המחלוקת אם לא הפושעים המדיחים והמסיתים הב"ד מרחוב מאלבורי [...] ויש להם מעות לרוב... [הנקודות במקור], לכן גם השפעתם למשור לצדם רבנים וגם איזהו מהמפורסמים גדולה מאד" ("חרות עולם" עמ' ז, וראו גם עמ' לא). מאוחר יותר תיאר בהרחבה את תולדות סכסוכו עם בית הדין, ובכלל זאת עם הרב הראשי ד"ר יוסף הרץ, כשהוא טוען כי "כשהתחלתי להציל העגונות והאלמנות האומללות לקח הילמאן איזהו עליהם קטנים מאחד מהספרים הקטנים שלי ושלח לכמה רבנים כי רק על סמך זה הנני מתיר את כל העגונות והחליצות..." ("חרות עולם" עמ' סד; הדברים נדפסו שוב, בנוסח ארוך יותר, ב"שלחן ערוך למודי השם", עמ' ח – שם פרס שפוצ'ניק בהרחבה את התייחסותו להשתלשלות הפולמוס).

62. ר"ה רבינוביץ (לעיל הערה 2), עמ' 63-66; וראו עוד להלן.

63. עובדה המומחשת בבית הכנסת שהחזיק, בעיסוקו בענייני עירובין, בחנויות הבשר ששילמו לו עבור מתן הכשר ואף במספר האנשים שנכחו בהלווייתו (על אלה ראו להלן בסיום המאמר). ראו גם המובא לעיל סביב הערות 12-13.

של הציבור הרחב יותר משניסה להשיג תמיכה רבנית,⁶⁴ אולם נראה כי המציאות הייתה בכל זאת מורכבת מעט יותר. ר"ה רבינוביץ עצמו מציין, לדוגמא, איגרת ברכה שקיבל שפוצ'ניק מרב פלוני מהעיר לידס לרגל יום הולדתו החמישים (תרצ"ב),⁶⁵ ומספר גם אודות מגעים שנתקיימו בתרצ"ז בינו לבין הרב הראשי הרב ד"ר יוסף הרץ ורבנים אחרים מאנגליה.⁶⁶ ניתן לציין גם, כאנקדוטה, כי בהפגנה כנגד הנאצים שנערכה בלונדון בשנת תרצ"ג צעד שפוצ'ניק – לבוש כאדמו"ר – בראש שיירת רבנים ועסקנים אורתודוקסים, לא מעט מהם בעלי לבוש חסידי.⁶⁷ את העובדה שלמרות הכל נשארו לו בלונדון כיסי תמיכה ניתן להסביר לאור המציאות המסוכסכת והמפולגת שבה פעלו באותה תקופה רבני אנגליה,⁶⁸ כך שבכותרת "שנוי במחלוקת" – חריפה ככל שתהיה – לא היה בכדי להרחיק ממנו לכל הפחות חלק מסוים מן הציבור, ובכלל זאת כנראה גם מקצת רבנים.

64. גם פרסומיו פנו בדרך כלל היישר אל כלל הציבור במעין ניסיון "לעקוף" את הצורך בהסכמה רבנית משמעותית לפועלו. כך לדוגמא המודעה ב'לקרוא לאסורים דרור', המאמר ההלכתי "אדות הארבעים אלף עגונות" שנדפס בפתח 'חרות עולם' (עמ' ב-ז; ואכמ"ל) וקטעי הצילומים ב'שלחן ערוך למודי השם'.

65. ר"ה רבינוביץ (לעיל הערה 2), עמ' 63.

66. שם, עמ' 64-66. הללו ביקשו למזער את נזקי פעילותו הציבורית של שפוצ'ניק, אך במסגרת המגעים נוצרה גם ידידות מוגבלת, בפרט עם הרב הרץ.

67. ראו התמונה המצורפת (אחת מכמה תמונות מאותו אירוע). בהקשר זה, ר"ה רבינוביץ (שם, עמ' 59) דן בשאלת יחסו של שפוצ'ניק לחסידות, ועמד על כך שהלה ראה אמנם את עצמו כבעל זהות חסידית, ואף קרא לבית הכנסת שלו 'חברה בית יוסף' [!] חסידי אמשינוב, אולם בקונטרס קטן בשם 'חסידות – דער נייער סארט' [=הסוג החדש] שנדפס בתר"פ ביקר בחריפות את החסידות בת-זמנו, באופן המזכיר ביקורת משכילית, וקרא לעצב את דרכי החסידות מחדש. לכך ניתן להוסיף את האמור לעיל בהערה 3 אודות אביו, שכבר אצלו הסתמנו כיוונים אלה.

68. בנספח למאמר הנוכחי התייחסתי לפולמוס-משנה שנכרך בעקבי הפרשה הנוכחית, והוא סכסוכו החריף של ר' שמריה מנשה הכהן אדלר עם רוב ככל-רבני אנגליה בדורו, ובהם בפרט שני היריבים דנו, שפוצ'ניק ור' שמואל יצחק הילמן גם יחד (למעשה – בעיקר האחרון; ומאוחר יותר גם ר' יחזקאל אברמסקי). אמנם מחמת אריכות הדברים לא יכולתי לצרפם לבסוף, ואולי יבוא מקומם בהזדמנות אחרת. מכל מקום ראו הנזכר להלן סביב הערה 100.

יוסף שפוצ'ניק (במרכז, אחוז במטרייה) בהפגנת יהודי לונדון כנגד הנאצים, תרצ"ג

שני רבנים ספציפיים ממזרח אירופה שניתן לשייכם לקבוצת תומכיו של שפוצ'ניק, הם ר' משה מישל שמואל שפירא (תרט"ו-ג' ניסן תרצ"ג), רב ידוע ומיוחס, מחותנו של האדר"ת ואב"ד רוגובה שבצפון ליטא במשך כיוכל שנים,⁶⁹ ור' הלל פוסק (תרמ"א-תשי"ג), רב העיירה טַטְרָבוֹנֶר שבחבל בֶּסְרָבִיָה (מזרח-רומניה דאז) ולימים בתל אביב.⁷⁰ ר' משה מישל שפירא היה מן הרבנים הראשונים אליהם נתוודע שפוצ'ניק, עוד בצעירותו; הוא נמנה בין המסכימים על ספרו הראשון, ובספרו השני ('ברכת יוסף' על בראשית, תרס"ג) כבר צורף פירוש מפרי עטו של ר' משה מישל. אמנם, בכתבי היתר העגונות בתרפ"ח שמו של ר' משה מישל אינו מופיע; ייתכן כי השניים לא התכתבו כלל בנושא וייתכן שהתכתבו אך הלה הבהיר כי הוא מתנגד לכל העניין. כך או כך, כשהדפיס שפוצ'ניק בתרצ"ג קונטרס קצר בשם 'תיקון עירוב לשבת' נכללה בו תשובה הלכתית (חסרת תאריך) מאת ר' משה מישל, והוא גם מופיע שם כאחד מן החותמים על פסק "בית הדין הישראלי" בראשות שפוצ'ניק. על פניו ייתכן כי הפעם לא נרתע שפוצ'ניק מלשרבב את שמו מבלי ידיעתו – כפי שעשה בעבר לאחרים; אולם בכל מקרה, כאשר ר' שמואל יצחק הילמן ראה את הקונטרס החדש הוא פנה שוב אל הרח"ע גרודזינסקי וביקש ממנו את כתובותיהם של החתומים ובהם בפרט ר' משה מישל – ומתשובת הרח"ע ניכר כי השניים ביקשו לברר האם אמנם נתן הלה את ידו ליוזמתו החדשה של שפוצ'ניק.⁷¹ פירושה של העובדה הזו היא כי למרות הפולמוס בתרפ"ח לא פורסמה התנערות פומבית של ר' משה מישל ממקורבו הצעיר.

עניינו של ר' הלל פוסק (שהיה אף הוא מקורב לר' משה מישל) מורכב מעט יותר. הקשר בינו לבין שפוצ'ניק נוצר עוד בחייו אביו, ר' אליהו פוסק (תרי"ט-תרצ"ב, היה אב"ד בכמה קהילות);⁷² ובניגוד לכל שאר החתומים על היתרי 'לקרוא לאסורים דרור', שנזכרים רק בשמותיהם ותו לא, ר' הלל צירף גם מכתב הסכמה קצר לפסקו של שפוצ'ניק – ובכך הפך לרב היחיד-כמעט שניתן לדעת בוודאות כי תמך הלכה למעשה בהיתר המדובר. יתר על כן, בעיצומו של הפולמוס שלח ר' הלל מכתב לחברי הבד"צ בלונדון, מהתאריך ח' טבת תרפ"ח, בו כתב בין השאר:⁷³

שמעה ותרגז בטני [...] הנשמע ברחבי תבל יצאו מקרבכם רבנים להצית אש המחלוקת בכרם בית ישראל, להגדיל המדורה ולעשות קטגוריא בת"ח, וכמטרה לחץ העמידו ההיתרים של החליצות שיצאו ע"י הרה"ג שר התורה מהרי"ש שאפאשניק בצירופא דגאוני עולם

69. בתו התחתנה עם אחיינו – בן אחותו – של האדר"ת (ראה 'אהלי שם', פינסק תרע"ב, עמ' 191), ולפי השמועה הוא זה שהעלה את רעיון השידוך של בת האדר"ת עם הראי"ה קוק (ר' משה צבי נריה, טל הראי"ה, בני ברק תשנ"ג, עמ' 1ט). ראה גם שו"ת מענה אליהו, ירושלים תשס"ג, עמ' תח (בערכו), והידיעה על פטירתו בקובץ 'שערי ציון' שנה י"ג חוברת ו' ט', אדר-סיוון תרצ"ג, עמ' לא-לב (התאריך האמור שם, ג' סיוון, הוא שגוי).

70. לדמותו ותולדותיו ראו בספר 'בית הלל' – מוגש ליובלו השבעים...', תל אביב תשי"א.

71. ראו 'אגרות ר' חיים עוזר' כרך א', עמ' שסב-שסג (מכתב מט' כסלו תרצ"ג).

72. ראו קונטרס 'דברי הלל' חלק א', סייני תרפ"ו, שם מתואר שפוצ'ניק (בתודות שבסוף הספר, דף י"ט ע"א) לא פחות מאשר כ"רשכה"ג באנגליא [...] אבד"ק לונדון".

73. צילום המכתב נדפס ב'שלחן ערוך למודי השם', מכתבים עמ' 4 (וראו בהקדמת הספר, עמ' 8).

אשר קטנם עבה ממתניכם. צר לי ומר לי לקטן וצעיר כמוני לאמור דברים בוטים להוגי תורת ד', אך תבער בקרבי אש הקנאה לקנא קנאת ד"צ ובמקום ח"ה אין חולקין. לכן מנהמת לבי אשאג עליכם, על החילול השם הנעשה על ידיכם, הזהרו בגחלתן של הגאונים המתירים...

הדברים הללו נכתבו אמנם לפני השלב האחרון – והמורחב – של המחאה כנגד שפוצ'ניק, אולם גם לאחר מכן לא שינה ר' הלל את עמדותיו וידידותו עם שפוצ'ניק הוסיפה להימשך; אף לקונטרס הנזכר של תיקון עירובין צירף הסכמה מפורטת. מעט לפני כן, לאחר פטירת אביו (ר' אליהו פוסק הנזכר) פרסם ר' הלל הספד עליו מאת שפוצ'ניק;⁷⁴ משום מה הוא לא חשב שיש במעשה כזה פגיעה אפשרית בכבוד אביו בקרב הציבור – דבר שיכול אולי להעיד כי גם אם הָדָיו של הפולמוס הגדול הגיעו לרומניה הם לא עוררו בה רושם ניכר.

רב נוסף שבדומה לר' הלל התכתב עם שפוצ'ניק עוד לפני המחאה והוסיף לשמור על קשר עמו גם אחריה, הוא ר' יעקב משולם גינצבורג מהעיירה גֶרְא-הוּמוֹרָה (האמאר) שבבוקובינה, מחבר כמה ספרים בהלכה. הלה שלח לשפוצ'ניק מכתב מג' שבט תרפ"ט, בו כתב כי קיבל את קונטרסו 'חרות עולם' וראה את עיסוקו בענייני עגונות, ולכן הוא שולח אליו תשובה מפרי עטו העוסקת גם היא במקרה של עגונה ממלחמת העולם הראשונה.⁷⁵ ההתכתבות בין השניים החלה לכל המאוחר בשנת תרפ"ו;⁷⁶ ולפי הדברים שנדפסו בשמו של ר"מ גינצבורג ב'חרות עולם' – אם הם אותנטיים – הרי שגם הוא הצטרף לשפוצ'ניק (באופן עקרוני) בקביעה כי ניתן להתיר בבת אחת את מרבית העגונות שבעליהן נעלמו ללא זכר במהלך מלחמת העולם הראשונה.⁷⁷

הקבוצה השנייה – קשרים חדשים:

בקבוצה זו ניתן למנות אישים שהקשר האישי שלהם עם שפוצ'ניק נוצר לראשונה – ככל הידוע – רק אחרי הפולמוס. כמה מהם היו רבנים צעירים, תושבי מחוזות מרוחקים יחסית ממוקד הפולמוס שלא ברור מה הייתה מידת ידיעתם על טיבו של שפוצ'ניק ועל היקף המחאה כנגדו. אחד מאלה הוא ר' מרדכי דייטש מסיגט (לימים אב"ד ווליאטין) שהדפיס בסייני תרפ"ט את ספרו של סבו ר'

74. 'אלון בכות', סייני תרצ"ג, עמ' יב-טו.

75. 'חרות עולם' עמ' ט. תשובה ארוכה זו, שנדפסה לאחר מכן בספרו של המחבר שו"ת קול יעקב (תרצ"ה) סי' כ"ג-כ"ו, הובאה במלואה בקונטרסו של שפוצ'ניק (עמ' ט-כא, לב-מא, מו-נו), כשהיא תופסת למעשה מחצית מהקונטרס כולו! (דבר הממחיש כמובן את מצוקת החומר של שפוצ'ניק בנסיגונו להמחיש את התמיכה בו).

76. ראו שו"ת קול יעקב סי' ח' (והשוו ההסכמות בפתח השו"ת). שפוצ'ניק גם הדפיס מדבריו בש"ס שלו.

77. לדבריו, כיוון שאבד זכרם לחלוטין יש להניח שאינם בחיים, "ויצאו נשותיהם עכ"פ מאיסור א"א דאורייתא, על כן יש מקום לסמוך על עדות ערכאות" ולקבל את הצהרת השלטונות שפלוני הוא בגדר מת, "מכל הלין טעמי י"ל דלעת כזאת שתקנת אלפי בנות ישראל תלוי' בזה יש לסמוך על כל צדדי היתר אשר ביררנו בס"ד בתשובה זו, אם יסכימו מורינו הגאונים הגדולים..." ('חרות עולם' עמ' נו). יצוין כי הדברים הללו נעדרים מסיומ תשובתו שבשו"ת קול יעקב; ובכל מקרה, שלא כגישתו של שפוצ'ניק הם הותנו בהסכמת גדולי הדור.

דוד נתן דייטש מקרעטשניף, 'נפש דוד' – ומצא לנכון ליטול הסכמה משפוצ'ניק שבלונדון;⁷⁸ עדות נוספת לכך שבמחוזות רומניה נודעה אך השפעה מועטת לסערה שהתחוללה סביב שפוצ'ניק בפולין, אנגליה וארץ ישראל.

מקרה נוסף ומעניין הוא זה של ר' פנחס הירשפרונג, יליד דוקלא שבגליציה ולימים מגדולי רבני קנדה, שהחל להדפיס בקרקוב תרפ"ח את כתב העת 'אהל תורה', ובגיליון ב'–ג' (שבט–אדר תרפ"ח) צירף הסכמה מאת שפוצ'ניק. אם נניח – ובצדק – שבשעת ההכנות להדפסת הגיליון טרם התברר היקף המחאה כנגדו, הרי שגם בראש גיליון ד'–ו' (ניסן–סיוון תרפ"ח) נדפסה שוב הסכמתו של שפוצ'ניק, ומתחתיה הודעת הר"פ הירשפרונג בלשון זו: "הן אמת שהדפסנו כבר בחוברת ב"ג הסכמת הרב הגאון שר התורה מ' יוסף שאפאהטשניק שליט"א, אבל מאד חביב הדברים שיצא מכת"ק אותו גאון וצדיק שליט"א, לכן הנני מציבה גם כאן לפני הקוראים ואי"ה אדפיסה בכל חוברת וחוברת". אמנם למעשה, למרות הצהרה נלהבת זו, הסכמתו של שפוצ'ניק לא נדפסה עוד שנית, וכן נעלם שמו מרשימת תורמי הממון לקובץ, בה הופיע בגיליונות הראשונים; מסתבר שהגורם לכך הוא התוודעותו של העורך, אמנם באיחור, לביקורת הציבורית החריפה כנגד הלה.⁷⁹

אף ר' ישראל וועלץ, דיין נודע מפעסט שבהונגריה ומאוחר יותר בירושלים, התכתב עם שפוצ'ניק בענייני הלכה בשנת תרצ"א – שלוש שנים לאחר הפולמוס – כשהוא מכנה אותו בתארים מופלגים, "רב הכולל והמו"ל הש"ס הגדול וש"ס הכולל והמסביר, רב החרדים בעה"מ לונדון והמדינה".⁸⁰ אכן תארים אלה שוברים בצידם, שכן הם מלמדים בסבירות גבוהה כי הר"י וועלץ לא ידע מאומה על שפוצ'ניק מלבד האופן בו תיאר הלה את עצמו; דבר הממחיש שוב כי למרות העוצמה יוצאת הדופן של המחאה כנגד שפוצ'ניק, היו מחוזות שלמים בקרב יהדות אירופה שכמעט לא הושפעו ממנה.

אמנם, אף אם אכן זהו ההסבר להתכתבותם של רבנים מרומניה והונגריה עם שפוצ'ניק בשנים שלאחר הפולמוס, מתברר שהיו גם כמה מקרים של רבנים מפולין, שקרוב לוודאי כי ידעו היטב על

78. גם מאוחר יותר היה ר"מ דייטש בקשר עם שפוצ'ניק, ובשלהי תרצ"ב התכתב איתו בענייני עירובין (תיקון עירוב לשבת, עמ' ג). רב נוסף שהתכתב איתו באותו זמן ובאותו הקשר, הוא ר' חיים קארין מניו יורק (מכתב מכ' אלול תרצ"ב, שם).

79. איחור גדול בהרבה ניתן למצוא אצל ר' בצלאל שטרן, המזכיר את שפוצ'ניק בכבוד ניכר – "הגר"י שאפאטשניק זצ"ל מלונדון" – בספרו שו"ת בצל החכמה חלק ג' (ירושלים תשל"ה) סי' צ"א אות ב'. כפי שניכר משם, מקור ידיעתו אודותיו היה כתביו של אביו ר' אברהם שטרן מנובוזמקי שבסלובקיה (בעל מליצי אש), שהביא מדבריו בספרו 'כתבי אש' חלק א', גלאנטה תרפ"ו, מכתב ו' (עמ' 5, בלשון "הגה"צ המפורסם מו"ה יוסף שאפאטשניק רב היראים בלאנדאן" – אף כי לשון זו נכתבה כמעט על כל הרבנים הנזכרים שם) – ומסתבר כי עד סוף ימיו לא נתוודע הר"ב שטרן לכך שמדובר בדמות שנויה במחלוקת.

80. שו"ת דברי ישראל חלק א', ירושלים תש"ם, סי' פ"ד–פ"ה (וראו אזכור ר' יונתן שטייף בתוך התשובה). יש להעיר כי הדברים נדפסו כבר בשנת כתיבתם, בקובץ 'תל תלפיות' חוברת ל"ה גיליון ט', סיוון תרצ"א, עמוד השער ואילך. קשה להאמין כי גם העורך, ר' דוד צבי קצבורג, לא שמע דבר על המחלוקת סביב שפוצ'ניק – ובכל זאת נדפסו הדברים כפי שהם.

הסערה סביב שפוצ'ניק ובכל זאת מצאו לנכון ליצור עמו קשר;⁸¹ הלה מצידו ניצל היטב עובדה זו והדפיס את מכתביהם בספריו. הבולט שברבנים הללו הוא ר' יהונתן הלוי אייבשיץ, מו"צ בוורשה ובעל שו"ת 'שער יהונתן' שכיהן גם כאב"ד בכמה עיירות, ששלח מכתב לשפוצ'ניק בכ"ח תמוז תרפ"ח וכתב "אציע לפניו שאלה אחת להלכה ולמעשה שבא לידי ורצוני לשמוע חוות דעתו הרחבה בזה למעשה..."⁸² מכתבים דומים קיבל שפוצ'ניק מר' אברהם אלטיין רב העיירה סוקולובקה (כ"ז תמוז תרפ"ח),⁸³ ר' אברהם בערל מקולבסוב (כ"א תמוז תרפ"ח),⁸⁴ ר' אלימלך אייבשיץ מלאפושנה ור' ברוך יצחק לוונטל מפוטולסק (קיץ תרפ"ח)⁸⁵ ור' חיים ספרין מסטריז'וב (כ"ח אדר תר"ץ)⁸⁶ – כולם מפולין. דומה לאלה הוא ר' קלמן ה'לד מהעיר שאָץ שבבוקובינה,⁸⁷ ששלח אל שפוצ'ניק שני מכתבים בענייני עגונות בשנת תרפ"ט, ומדבריו ברור כי הכיר את קונטרסו של שפוצ'ניק 'חרות עולם'; לפי האמור באחד ממכתביו, ר' קלמן הראה את בירוורו לר' דוד צבי אויערבך מסוקולוב שבפולין "והסכים לכל דברי, וכו' לי שאכתוב השאלה הנ"ל לכבוד מכת"ה גאון ישראל [...] וסימנא מילתא הוא שכ' [רד"צ אויערבך הנ"ל] אגרת למכת"ה בשבוע העברה שהמתיק סוד עם הד"צ מסטראו..."⁸⁸.

הסוג השלישי – מקצת מגדולי הרבנים:

בקטגוריה זו, המעניינת ביותר, כלולים מקצת רבנים מפורסמים שגישתם כלפי שפוצ'ניק הייתה שונה מזו של רוב עמיתיהם. כהקדמה לכך אתאר את אופי מעורבותו בפרשה של האדמו"ר ר' מאיר יחיאל מאוסטרובצה, ממנהיגי היהדות האורתודוקסית בפולין. כמה שנים לפני הפולמוס יצר שפוצ'ניק קשר עם ר' מאיר יחיאל, והלה בתשובה שלח אליו מכתב ברכה ידידותי: "מכתביו

81. ההבדל בינם לבין הרבנים בקבוצה הקודמת, היא שלא ידוע על קיום קשרים שלהם עם שפוצ'ניק לפני המחאה – כלומר שלא ניתן להסביר את זיקתם אליו בקשרי ידידות מוקדמים.

82. 'חרות עולם' עמ' כט-ל; בעמ' לא-לב הובא מכתב נוסף שלו יחד עם רבנים נוספים, אך המכתב אינו מופנה לשפוצ'ניק וממילא אינו מלמד דבר. צילום מכתב נוסף שלו לשפוצ'ניק נדפס ב'שלחן ערוך למודי השם', מכתבים עמ' 4, אלא שתאריך המכתב נמחק וייתכן אפוא שהוא נכתב לפני תרפ"ח. וראו בשתי ההערות הבאות לגבי שאלת מהימנות התאריכים – והבוחר יבחר.

83. שם עמ' ל-לא. יצויין כי התאריכים הללו הריהם כפי הנדפס ב'חרות עולם', מתוך הנחה שלא נשלחו בהם ידיים; הנחה שניתן לבססה לאור העובדה שכל הנזכרים כאן, בלי יוצא מן הכלל, אכן אינם מופיעים ברשימת מאות הרבנים שחתמו בחורף תרפ"ח על מחאת אגודת הרבנים בפולין. אך ראו בהערה הבאה.

84. שם עמ' כח-כט. צילום פתיחת המכתב הזה נדפס ב'שלחן ערוך למודי השם', מכתבים עמ' 4 – ומשום מה גם ממנו נמחקה השנה, למרות שלפי התאריך הרשום ב'חרות עולם' לא היה אמור להיות לשפוצ'ניק אינטרס במחיקתה (אלא אם התאריך ב'חרות עולם' מזוייף).

85. 'שלחן ערוך למודי השם', מכתבים עמ' 8.

86. 'שלחן ערוך למודי השם', מכתבים עמ' 4. רב זה ערך בשנים תרפ"ט-תר"ץ ירחון בשם 'אחיאסף'.

87. נין נכד לבעל הבית הלל (לפי תיאורו). תשובות אליו ניתן למצוא בשו"ת אבן יקרה (ח"ב סי' ע"ה), שו"ת זקן אהרן (ח"א אה"ע סי' קי"ב וח"ב יו"ד סי' נ'), ועוד.

88. 'חרות עולם' עמ' כא-כז.

היקרים בצירוף קונטרסים שמוציא לאור קבלתי, ומאוד נהייתי מדבריו...⁸⁹ את המכתב הזה ניצל שפוצ'ניק מאוחר יותר ופרסם אותו (בביטאון הנזכר) בתגובה למחאה הראשונית כנגדו, תוך יצירת הרושם שמדובר במכתב תמיכה עדכני. בעקבות זאת פנה הרח"ע גרודזינסקי אל ר' מאיר יחיאל בבקשת בירור, תוך שהוא מדווח לו על הנעשה בינתיים, ובתשובה מי"ז טבת תרפ"ח הסביר האחרון את פשר הדברים:

תוכן מכתבי להר' מהר"י שאפאטשניק בלונדון, ה' על מה שהודיעני במכתבו שהוא ועוד איזה רבנים התחברו לעשות תיקונים לחיזוק הדת – ע"ז השיבותי לחזק ידו וידי המסיעים ע"י, כי בעתים הללו כן החוב מוטל לאמץ ידי כל הרוצה לעמוד בפרץ בפני עושי עוֹלָה. ומענין היתריו בדבר העגונות והזקוקות לחליצה וגם מה שזלזל בכבוד גדולי התורה וצדיקים ל"ה [=לא היתה] לי שום ידיעה כלל. ובגוף הדבר צייתי תיכף לפרסם מודעה בשמי בהעיתון היוד שחלילה להתיר עגונה ויבמה לשוק בהיתרים כאלו ושח"ו לסמוך על דברי המתירין בזה.⁹⁰

אם כן, למרות שר' מאיר יחיאל הצטרף למחאה כנגד גוף ההיתר, הרי שלפחות בשלב זה – אף ששמע מהרח"ע על פרטי הפרשה – הוא לא סבר כי יש להוקיע את שפוצ'ניק באופן אישי. ניתן אולי לשער כי בשעת כתיבת הדברים הללו (כחודשיים לפני פטירתו בי"ט אדר) טרם נחשף ר' מאיר יחיאל למלוא הפרטים אודות "מחאת הנגד" הבוטה של שפוצ'ניק ואילו היה רואה אותה במו-עיניו היה נוקט לשון אחרת, אך מלבד שלא יצאנו בכך מידי השערה, הדברים ממחישים בכל מקרה כי התקיים הפרש בין עצם המחאה על הפרצה שבמעשי שפוצ'ניק לבין שאלת הוקעתו המחלטת אל מחוץ לגדר.⁹¹

כעת אנו מגיעים לגדול אחר בישראל שלגביו הדברים הללו הם חד-משמעיים, והוא ר' יוסף חיים זוננפלד מירושלים. כאמור לעיל, סביר להניח שהרח"ע גרודזינסקי פנה גם לרי"ח זוננפלד במקביל לפנייתו אל ר' אליהו קלצקין, אך אין בידינו לא את הפנייה הזו ולא את תגובתו של הרי"ח זוננפלד. מה שיש בידינו הוא מכתבו החוזר של הרח"ע, מהתאריך י"א ניסן תרפ"ח, בתשובה לדברי הרי"ח זוננפלד.⁹² מדברי הרח"ע עולה בבירור כי הרי"ח זוננפלד ביקש ללמד זכות על שפוצ'ניק

89. ראו צילום המכתב (ללא תאריך), 'שלחן ערוך למודי השם', מכתבים עמ' ד.

90. 'קונטרס עתונאי' עמ' ז (ההדגשה שלי). וראו מכתב בנו ר' יחזקאל הלוי הולשטוק מא' אדר תרפ"ח, שחזר על דברי אביו והוסיף עליהם (שם עמ' יד).

91. בהקשר זה יש להעיר על דיונו של הרב כ"צמאן (לעיל הערה 2) אודות יחסו של ר' אהרן וולקין לשפוצ'ניק, לאור התשובה אליו שהדפיס בשנת תרצ"ח בספרו שו"ת זקן אהרן ח"א סי' צ"ו. בפתח התשובה מופיע שם המקבל בלשון "הרב וכ' מהורי"ש", והרב כ"צמאן שיער כי הדברים נכתבו בראשי תיבות בלבד "כי אח"כ נתוודע טיבו" ומכל מקום הודפסה התשובה "כנראה כי חס על הד"ת שבו". אולם כפי ראינו מספר פעמים לאורך המאמר הנוכחי, "מהרי"ש" או "מהורי"ש" היו כינוי מקובל ורווח של שפוצ'ניק; אילו זאת הייתה כוונת הר"א וולקין, היה יכול בפשטות להעלים לגמרי את שם המקבל.

92. 'אגרות ר' חיים עוזר' כרך א', עמ' תכט-תל.

ולא הסכים לצאת כנגדו, ובלשון הרח"ע: "והנה מוצא כת"ר להצדיק מעט כי צרת ישראל נגע ללבו ועי"ז טָרַף טָרַף יוסף לעשות מעשים שלא כדת". על כך העיר הרח"ע כי מסתמא לא ראה את דברי שפוצ'ניק במקורם, ובפרט לא את "דברי להג ומינות ובורות גם יחד" שפורסמו בביטאונו (שכבר נשלח אמנם לרי"ח זוננפלד) כולל היומרה להתיר עשרות אלפי עגונות בבת אחת והשרבוב הזדוני של שמות רבנים, "ואין מקום ללמוד זכות. ורק שעל כל גדולי הזמן לפרסם, כאשר כן עושים כל רבני פולין, שאין לסמוך על המטורף והפוקר בכל דבר שבקדושה"⁹³.

תשובת הרח"ע הייתה אפוא נוקבת וחד משמעית, מלווה בתיאור מפורט של מעללי שפוצ'ניק – אולם מתברר כי למרות זאת נותר הרי"ח זוננפלד בעמדתו, ולא זו בלבד שנמנע מלהצטרף באופן כלשהו למחאה אלא שגם הוסיף לחלוק יחס מכובד לשפוצ'ניק, וזאת אפילו בהקשר של היתרי עגונות! כך, בספר 'מרא דארעא ישראל' מובא צילום מכתב קצר של הרי"ח זוננפלד מה' חשוון תרצ"ב (חודשים ספורים לפני פטירתו) אל רב אחד ש"פנה אליו ובקשו שיסיים לו על תקנת כמה עגונות שהוציא", כלשון העורך. הרי"ח זוננפלד השיב לו בכבוד רב ובהסכמה עקרונית להיתר:⁹⁴

נעמות פקודתו קבלתי, וכבוד הד"ג חושב אותי לגדול, ואני בעצמי ידעתי מך ערכי, והנה נמנה להיתר אבל בושתי לחתום במקום גדולים. יהי נועם ה' על מעשיו ויזכה אותו להרבות תורה ומע"ט עד ביאת משיח צדקנו בב"א.

העורך רמ"מ גרליץ כתב (לתומו?) שמקבל המכתב הוא "אחד מרבני ליטא"; אולם מי שיעיין בצילום המכתב ימצא כי הרב הזה אינו אלא "הרב הגאון הגדול המפורסם מו"ה יוסף שאפאטשניק!"

נראה כי יחסו של הרי"ח זוננפלד לשפוצ'ניק הוא דוגמא מרחיקת לכת לגישה העקרונית בה אחז, לפיה אין לנדות או להחרים שום תלמיד חכם הפועל לפי הבנתו לשם שמיים, אף אם מעשיו

93. מן הצד: בתחילת המכתב הזכיר הרח"ע דרישת שלום מאת ר' אליהו קלצקין שנלוותה לתשובת הרי"ח זוננפלד, ובסימו החזיר לו שלום וכתב כי "אכתוב אליו מכתב מיוחד". ואכן, שלושה ימים אחר כך (בערב פסח) כתב הרח"ע אל הרי"ח קלצקין איגרת דומה מאד (שם, עמ' תכז-תכח); גם בה כתב כי פרסומיו של שפוצ'ניק מוכיחים את טיבו וכי "אם אמנם נראה שהוא מבולבל, שזהו צד זכות, אבל אני חושש שיש בזה גם די מפירי תורה באמצע, ואולי יש בזה ריח מיסיאן.... [הנקודות במקור] להעליב בגדולי תורה לחלל כל קדש ולהתיר עריות בפרהסייה". על פניו משמע מכאן שגם הרי"ח קלצקין נטה לכיוון עמדת הרי"ח זוננפלד, ללמד זכות על שפוצ'ניק ולהימנע מלמחות כנגדו. הדבר תמוה, שהרי כנזכר לעיל כבר ב"ח שבט שלח הרי"ח קלצקין אל הרי"ח עמדת הרי"ח זוננפלד, שבו כבר פירט הרח"ע את מעשי שפוצ'ניק; יתר על כן, את המכתב הזה שלח שוב הרי"ח קלצקין אל אגודת הרבנים דפולין בכ"ו אדר, שבועיים בלבד לפני התכתובת הנוכחית! אין בידי פשר ברור לעניין הזה, אך ייתכן שאמנם הרי"ח קלצקין כתב תחילה מכתב מחאה כנגד שפוצ'ניק, אך מאוחר יותר (בסוף אדר תרפ"ח) דיבר על כך עם הרי"ח זוננפלד ובעקבות זאת נטה להשתכנע מעמדתו – דבר שקיבל כנראה ביטוי במכתב הרי"ח אל הרי"ח. גם כאן כמובן מידי השערה לא יצאנו.

94. ר' מנחם מנדל גרליץ, 'מרא דארעא ישראל' כרך א', ירושלים תשכ"ח, עמ' קכה. לא ברור מה מקור ידיעתו של העורך על נושא ההתכתבות.

כשלעצמם בעייתיים ומזיקים. עשרות שנים לפני הפולמוס דן היה הרי"ח זוננפלד מן הבולטים שבחוג האברכים מקורבי מהרי"ל דיסקין שנלחמו על טוהרה הרוחני של ירושלים, וכמה פעמים היה שותף מרכזי להחרמתם של אישים שונים או למאבק כנגדם.⁹⁵ אולם מאוחר יותר כבר לא ניתן למצוא מעורבות שלו בפעולות ממוקדות מעין אלה. מדוע? את הסיבה לכך הסביר הרי"ח זוננפלד עצמו, לפי עדות אחת, כשהוא מספר כי במקרה אחד (בערך בסוף שנות התר"מ) החרים אדם שביזה את ר' שמואל סלאנט, כדן מבזה תלמידי חכמים, והנה לא עברו ימים מועטים ואותו אדם מת – "מאותו היום קבלתי על עצמי להזהר מלהשתתף בשמתא או נדוי".⁹⁶ ואכן, כאשר פחות משנה לפני הפרשה הנוכחית סער עולם הרבנות עקב כרוז בוטה כנגד האדמו"ר מגור והראי"ה קוק שפורסם בירושלים, הופעל לחץ ניכר על הרי"ח זוננפלד שלא יסתפק בהבעת מחאה כפי שעשה⁹⁷ אלא יצטרף גם לנידויו של מפרסם הכרוז – אך הרי"ח סירב לעשות זאת, כשהוא מסביר:

ואני בכל תוקף מחיתי לפי כחי, ואמרתי שבל ארשה להכותב להתראות בפני. אמנם אחר שהבד"צ הרה"ג רצו להודיע גלוי שהוא ראוי לדין המבואר בש"ע, לנדוי, אמרתי אני לא אוכל לבוא עה"ח [=על החתום] ע"ז, אבל לא אמחה בידם – כי אני מעולם לא נדיתי לשום צורבא מזרבנן. ואמרתי שזה שגעון של יר"ש ששטף על הנ"ל...⁹⁸

אותו מקרה של כותב הכרוז שונה אמנם מן המקרה שלפנינו, בשל ההערכה הנוספת שהייתה לרי"ח זוננפלד כלפי המקנאים לפי דעתם לשם שמיים גם אם מעשיהם עוברים לעיתים את הגבול הראוי⁹⁹ – היבט שלא היה קיים בפרשה הנוכחית. אולם נראה כי הגישה ביסודה אחת היא: מי שהוא כשלעצמו תלמיד חכם, גם אם הגדיש את הסאה, כל שניתן לומר שלפי דעתו הוא פעל לשם שמיים – אינו ראוי לא לנידוי ולא להחרמה. בנוסף למקרה שלפנינו, זהו כנראה גם ההסבר לכך

95. הדוגמא המוכרת ביותר הוא ר' יחיאל מיכל פינס (ראו בין השאר במאמרי "החרם על רי"מ פינס בירושלים וקשריו עם גיסו רבי דוד פרידמן", המעין שנה מ"ט חוברת ב', טבת תשס"ט, עמ' 21), אך גם ר' חיים הירשנזון, ר' יחיאל ברי"ל, ובאופן שונה גם ר' עקיבא יוסף שלזינגר.

96. ר' משה בלוי, 'עמודא דנהורא', ירושלים תרצ"ב, עמ' לג-לד; מובא בשינויים אצל רמ"מ גרליץ, 'מרא דארעא ישראל' חלק א' עמ' מב. לפי הרמזים שם, הקשר הדברים הוא סירוב הרי"ח לנדות את ר' מאיר הלר-סמניצר (כדלהלן) – וממילא ניתן לתארך את גוף המעשה.

97. על הכרוז "מחאה נמרצה" של בית הדין של סיעתו, שיצאו בחריפות כנגד המעשה, הוסיף הרי"ח זוננפלד: "הנני מאשר מחאת הרה"ג הבד"צ שליט"א, שעשו כהוגן..." ('מן המקור' כרך ב', ירושלים תשמ"מ, עמ' 85).

98. 'קונטרס עתונאי' שבסוף 'קובץ דרושים וחדושים', כסלו תרפ"ח, עמ' ה (ההדגשה שלי). מכתב זה צוטט, בשלמותו כביכול, על ידי רמ"מ גרליץ, 'מרא דארעא ישראל' חלק ב', ירושלים תשס"ג, עמ' שמג – אולם הושמטו אצלו (בציון "וכו", שאינו אומר מאומה לקורא שכן מילה זו מופיעה כמה פעמים גם במכתב המקורי) המילים "ואמרתי שבל ארשה להכותב להתראות לפני" וכן ההמשך החושף שהבד"צ עצמו רצה לנדות ודברי הרי"ח שלא ימחה בידם. באופן כללי הדברים ב'קונטרס עתונאי' סותרים חלק ניכר מתיאור הפרשה ב'מרא דארעא ישראל', ואכמ"ל.

99. כפי שביאר במכתב נוסף מאותה תקופה, ראו בספרו של ר' צבי הירש פרידמן, 'צבי חמד' קונטרס לג' – וכן כתוב בתורתך, ניו יורק תשט"ו, עמ' ו (נדפס שוב בקונטרס ל"ה – אשרי האיש, ניו יורק תשי"ז-תשי"ט, עמ' צא-צב; וצילומו בסוף 'מרא דארעא ישראל' כרך ב, פריט 11), עיי"ש.

שכאשר קיבל באותה שנה הרי"ח זוננפלד מר' שמריה מנשה הכהן אדלר את ספרו 'מראה כהן תניינא', המלא וגדוש התקפות ארסיות ביותר כנגד רוב רבני אנגליה בדורו ובראשם ר' שמואל יצחק הילמן, הוא לא ריחק אותו ולא פרסם מחאה כנגדו אלא החזיר לו מכתב מכובד בו ביאר במתינות ובאופן ענייני מדוע טענותיו שגויות והתנהלותו בלתי מוצדקת.¹⁰⁰

בסיום החלק הזה, וכהמשך ישיר לביורור הגישות השונות שהתקיימו בירושלים, ישנו מכתב מרתק שקיבל שפוצ'ניק מאת ר' אלימלך הכהן רובינשטיין מירושלים (ולפני כן אב"ד ראחוב; תרי"ד-י"א אדר תש"ב), ללא תאריך אך כנראה בסביבות אדר תרפ"ח, בו ביקש האחרון להבהיר לשפוצ'ניק כי בניגוד לתלונתו כלפיו הוא אינו "מצד השונאים אותו":¹⁰¹

...חס וחלילה לומר כן, כי ידוע לבני אדם אשר אני ב"ה אוהב ת"ח, בפרט לגדולי הדור שליט"א. הנה אני בפה יותר מחמשה שנים, ולא הכנסתי א"ע [=את עצמי] בעיקר המחלוקות דפה בין שני הרבנים הי"ו, בין הרב הגאון הרב קוק שליט"א ובין הרב הגאון מו"ה חיים זאנענפעלד, כי אני אוהב את שני הרבנים שליט"א, והא רא' ששניהם נתנו לי הסכמה על ספרי חידושי אלימלך [ירושלים תרפ"ז] [...] לכן הנני באתי להודיע לכת"ה שמעשה שהי' כך היה, שהובא לפני פאפיר עם הרבה חתימות מגדולי הדור שליט"א, ולא קראתי הפאפיר כלל רק ראיתי הרבה חתימות וחתימתי א"ע. תיכף אחר שחתמתי הייתי מתחרט מאוד כי למה לי להכניס ראש בין ההרים הגדולים בענינים עמוקים כאלה. לכן אבקש מאוד מכת"ה שליט"א לבל ינתק עבותת אהבה וכפי שהי' מקודם, כי עפ"י שגגה הי' חתימתי...

ו. אחרית ימיו של שפוצ'ניק

אלה אפוא הם אירועי המחאה הגדולה של חורף תרפ"ח כנגד שפוצ'ניק ומעשיו. לאחר מכן שקע הפולמוס במהרה; בשלהי תרפ"ח ושוב בתרפ"ט הדפיס שפוצ'ניק פעמיים את הקונטרס 'חרות עולם' בו ריכז את מרבית דבריו בעניין, אולם פרסום זה לא עורר כמעט תגובות כלשהן.¹⁰² הפרשה הוסיפה להיות מוזכרת מדי פעם בטווח הקרוב, עם התעוררות נסיונות דומים לתיקון "תנאי בנישואין" או רעיונות דומים,¹⁰³ אך לא מעבר לכך.

100. 'תורת חיים - תשובות רבי יוסף חיים זוננפלד', חלק א', ירושלים תשס"ה, סי' ק"ד; שם המקבל אינו נזכר אך אין ספק בזוהתו. כאמור לעיל (הערה 68) אין כאן המקום להאריך בפרשה זו, אולם לענייננו יצויין כי בספרו של רש"מ אדלר מותקף גם שפוצ'ניק לא מעט, והרי"ח זוננפלד כותב "שעברתי על ספרו מראשו לסופו" כך שבוודאי ראה את הדברים - ועיינו הרואות כי בחר שלא לרחק הן את שפוצ'ניק והן את רש"מ אדלר.

101. 'שלחן ערוך למודי השם', מכתבים עמ' 5.

102. בחורף תרפ"ט נדפס החומר כנגד שפוצ'ניק ב'קונטרס עתונאי', אך 'חרות עולם' אינו נזכר שם כלל.

103. ראו מחד גיסא קונטרס 'אין תנאי בנישואין', ווילנה תר"ץ, והקדמה עמ' VI (בהשראת לשון הרח"ע גרודזינסקי), ומאידך גיסא בחוברתו של יהודה ליב אפשטיין 'הצעה - למען תקנת עגונות' (שכנגדה יצא הקונטרס הנ"ל), ניו יורק תר"ץ, עמ' 5 - ושוב בקונטרסו 'לשאלת העגונה', ניו יורק ת"ש, עמ' 71.

מאוחר יותר נָחַם גם שפּוֹצ'ניק עצמו על מעשיו במהלך הפרשה, ובדברים אחרונים שפרסם אודותיה בשנת תרצ"ב, טען תחילה כי היה למתקיפיו לפנות אליו כדי לשמוע את הזווית שלו ולהתייחס לעמדתו באופן ענייני, והוסיף כי "מאחר שכמה מהם לא עשו כן ואין אדם נתפס על צערו – ובאתי לכלל כעס ופלטה קולמְסי דיבורים על כמה מגדולי ישראל אשר כל שומעיו ראוי שתצילנה שתי אזניו...". ולאחר מכן כתב:¹⁰⁴

כל מי שיבואו לידו הספרים לקרוא לאסורים דרור יכתוב בראש הספר כדברים האלה: בשם המחבר של הספר הזה, יכולין להשתמש בו בתור חומר להלכה אבל אין להורות הלכה למעשה עד שעל כל שאלה ותשובה יסכימו רוב הרה"ג מגדולי הדור. וכן על ספר חרות עולם ג"כ יכתבו כן בראש הספר בשמי.

[...] וכן בנידון זה מחמת אהבת הנצחון שהי' באמצע המחלוקת שמזה אין שום בשר ודם מנוקה, לכן ספרי לקרוא לאסורים דרור וחרות עולם הם כמו יוצאים מן הכלל של שאר ספרי, שכתבתי אותם [=את שאר ספריו] ביישוב הדעת ולא בעידן ריתחא...

אולם בין כך ובין כך, בתוך עירו שלו פגע הפולמוס קשות במעמדו הציבורי של שפּוֹצ'ניק, שהיה מסוכסך בלאו הכי עם רבים מרבני לונדון, וכהמשך לכך נפגעו גם עסקיו ומצבו הכלכלי עד שבחורף תרצ"ג הוכרז כפושט רגל. הוא הוסיף אמנם להוציא מדי פעם קונטרסים בעניינים שונים, ותכנים שונים הוסיפו להתקיים סביבו בהמשך שנות התר"ץ, בעיקר בענייני כשרות.¹⁰⁵ כפי שנזכר לעיל, נותרה הערכה כלפיו בקרב פלח מסוים של יהודי העיר, והחל מאביב תרצ"ז אף החלו מגעים של כמה רבנים עמו בניסיון להגיע להסכמה על הפסקת מעורבותו בענייני ציבור תמורת קצבה שתאפשר לו לחיות בכבוד ולהמשיך בפעילות ספרותית;¹⁰⁶ אולם הניסיון הזה נקטע עם פטירתו הפתאומית, לאחר אשפוז קצר, בליל שישי י"ז חשוון תרצ"ח כשהוא בן כחמישים וחמש. אירועי פטירתו של שפּוֹצ'ניק הדגישו שוב את הבעייתיות שנכרכה בפועלו ובמעמדו הציבורי, כאשר שלושה ימים חלפו מאז נפטר ועד שנמצאה קהילה אורתודוקסית שהסכימה לקבורו בתחומה. כך תיאר זאת ביומנו איש לונדון ר' דוד ב"ר סולימאן ששון:

...כפי שנשמע קהילות יונאיתד סינאגוג ומחזיקי הדת לא אבו לקבורו בבית החיים שלהם מפני החילוקי דעות והקטטות הגדולות שנתלקחו תמיד בינו ובין הבית דין בדבר השחיטה והכשרות ובענייני גיטין וקידושין וכו' שבעוונות גרמו חלול ה'. 'וכפר אדמתו עמו'...¹⁰⁷

104. 'שלחן ערוך למודי השם', עמ' ח.

105. ראו למשל אצל ר' אהרן סורסקי, מלך ביפיו, ירושלים תשס"ד, ח"א עמ' 377-378; שם מתואר (ללא תאריך) סכסוכו עם ר' יחזקאל אברמסקי בשל הכשר שניתן לאיטליזים שנחשבו מפקפקים – סיפור שהגיע לבית המשפט.

106. כנזכר לעיל הערה 66.

107. נדפס אצל אברהם בן יעקב, פרקים בתולדות יהודי בבל, כרך ב', ירושלים תשמ"ט, עמ' 699.

אולם כאשר נתקיימה לבסוף הלווייתו (ביום שני כ' חשוון), ביום סגרירי וגשום, טרחו להגיע אליה לא פחות מכחמשת אלפים מיהודי העיר, רובם אנשים מן השורה וכמעט שלא רבנים או אישי ציבור.¹⁰⁸ בהלוויה זו, תחת השמיים האפורים, בא אל קיצו סיפור החיים המוזר והמצער של ר' יוסף ב"ר יהודה ליב שפוצ'ניק.

108. לדברי ר"ה רבינוביץ (לעיל הערה 2), עמ' 66, איש הציבור היחיד שנכח בהלווייה היה ד"ר ברנרד הומא (בנו של ר' בנימין ליב דייכובסקי), נשיא איחוד הקהילות האורתודוקסיות בעיר. עוד הוא מספר כי הסכמת קהילת 'עדת ישראל' לקבור את שפוצ'ניק בשטחה הושגה לאחר הבטחת בנו שהוא לא ימשיך במחלוקות אביו, וכי הלה חפץ מאוחר יותר להדפיס עוד מכתבי אביו אך הוזהר כי יאבד את משרתו כגבאי בית כנסת.